

Erken Cumhuriyet Devri “Millî Ekonomi” Görüşünün Mütareke Dönemindeki Temsilcisi: Osmanlı Ahalî İktisat Fırkası ve Programı

The Representative of National Economy Policy of the Early Republican Period During Armistice Period: Ottoman Public Economy Party and its Economic Program

Mevlüt YÜKSEL * Öz

Osmanlı Ahalî İktisat Fırkası Mütareke Döneminin siyasi partilerinden birisidir. Bu fırka, siyaset sahnesine millî ekonomi görüşünü benimsemek suretiyle dâhil olan ilk siyasi örgüttür. Fırka programı, devletin istikbaldeki yönetimini esas alan siyasi, sosyal, iktisadi ve zirai alanlarda birçok hükmü içermektedir. Millî oluşunun yanında demokratik ve çağdaş bir görünüm de arz eden program; Esâsiyât, Teşkilât, Dâhilî, İctimaî, Maarif, Adlî, Malî, Umranî (Bayındırlık), Zirai ve İktisadî şeklindeki 10 bölüm ile bunların altındaki 143 maddeden müteşekkildir. Programda, ülkenin dönem itibariyle içerisinde bulunduğu ekonomik ve siyasi dar boğazdan çıkması için gerekli uygulamaları ve izlenecek politikayı içeren hükümlere yer verilmiştir. Bu hükümlerin bir kısmı; Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Atatürk dönemi millî ekonomi politikaların belirlendiği 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi ve I. TBMM tarafından 8 Nisan 1923'te yayımlanan seçim beyannamesi (Dokuz Umde) gibi erken Cumhuriyet dönemi belgelerinde de yer almıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; Osmanlı Ahalî İktisat Fırkası programında yer alan bir kısım hükümlerin, erken Cumhuriyet dönemine ait adı geçen belgelerdeki maddelerle karşılaştırması yapılmıştır. Böylelikle de Mütareke Döneminde kurulan Osmanlı Ahalî İktisat Fırkasının Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mevlutyuksel@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3478-219X
Erzurum / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Dr., Atatürk
University, Faculty of Literature,
Department of History
mevlutyuksel@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3478-219X
Erzurum / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Ahalî, İktisat, Fırka, Millî Ekonomi, Erken Cumhuriyet.

Abstract

Ottoman Public Economy Party is one of the political parties of the Armistice Period. This party is the first political organization to enter the political scene by adopting the national economy policy. The party program includes many provisions in the political, social, economic and agricultural fields related to the future administration of the state. The program, which has a democratic and contemporary spirit as well as national one, consists of 10 sections titled Esâsiyât (Fundamentals), Teşkilat (Organizational), Dahili (Domestic), İctimaî (Social), Maarif (Educational), Adlî (Judicial), Mali (Financial), Umranî (Reconstructive), Zirai (Agricultural) and İktisadi (Economic), and 143 articles under them. In the program, there are provisions related to the necessary applications and policies to help the country get out of the financial crisis. Some of these provisions had also been referred to in the documents of the early republican period, such as the Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, the first constitution of

Başvuru/Submitted: 02/01/2023

Kabul/Accepted: 02/02/2023

Turkey, dated 1921, the Izmir Economy Congress, in which the national economic policies of the Atatürk period were determined, dated 17 February-4 March 1923, and the election manifesto (Dokuz Umde) published by the First Grand National Assembly on April 8, 1923. In this study; some provisions in the program of the Ottoman Public Economy Party program were compared with the provisions in the mentioned documents belonging to the early Republican period. Thus, the effects of the Ottoman Public Economy Party, which was established in the Armistice Period, on the transition process to the Republic were tried to be explained.

Keywords:

People, Economy, Party, National Economy, Early Republic.

Makale Bilgileri

- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Mütareke Dönemi, Türk tarihinde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Mondros Mütarekesi'yle başlayan bu dönem, birçok siyasi, askeri ve sosyal gelişmeyi ihtiva etmektedir. Bunlardan en dikkat çekenini, farklı fikir ve düşünceler doğrultusunda birçok siyasi fırkanın/partinin kurulmuş olmasıdır. Bu dönemde kurulan fırkalarının en belirgin özellikleri, o gün itibariyle ortaya çıkan siyasi sorunlara çözüm üretmeyi ve ülkenin gelecekteki yönetim şeklinin hangi esaslar üzerine yoğunlaşması gerektiğini hedeflemiş olmalarıdır. Bu hususlar doğrultusunda kurulan ve faaliyet gösteren bahse konu dönemin siyasi oluşumlarından birisi de Osmanlı Ahali İktisat Fırkasıdır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, 1918 yılı Kasım ayında İstanbul Balık Pazarı, Hacı Eyüp Hanı'nda, Dâhiliye Nezareti'nin isteği üzerine programındaki Kanun-ı Esasi'ye ve Zorunlu Askerlik Kanununa muhalif maddelerin kaldırılıp, gerekli düzenlemelerin yapılması sonucunda kurulmuştur (CBDA, BOA, DH. HMŞ, 4/4-1-2). Fırkanın kurucusu tüccardan Ermenekli Mehmet Nuri Bey adında bir tüccardır. Ayrıca yönetim kadrosunda; gazeteci Lütfü Arif (Kenber) Bey, tüccar Hüseyin Hüsnü Bey ve 1923'de İzmir İktisat Kongresinin düzenleyicilerinden olup, sonradan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan Ahmet Hamdi (Başer) Bey gibi isimler yer almıştır (Tunaya, 1986, s. 161).

Fırkanın kuruluşu hakkında önemli bilgilere Fırka Genel Sekreteri Lütfü Arif (Kenber) Bey'in dönemin gazetelerinden Vakit'e verdiği 7 Ağustos 1919 tarihli bir demeçte rastlanmıştır. Arif Bey burada; Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının memleketin o zamana kadar en çok muhtaç olduğu sosyal, zirai ve iktisadi teşkilatların yürürlüğe konulmasını sağlamak amacıyla kurulduğunu belirtmiştir. Arif Bey fırkanın amacının ise; Anadolu tüccar ve çiftçilerinin mümkün mertebe arazi sahibi olmalarını, iktisadi ve zirai haklarını elde etmelerini sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Bundan başka fırkanın amacı hakkında Arif Bey, şunları söylemiştir:

"Çiftçilerimiz, Anadolu'nun geniş ve terk edilmiş haldeki arazi bulunmasına rağmen yarıcılık, ortakçılık, yanaşma ve amelelik gibi hizmetlerde geçici surette bırakılmaktadır. Hâlihazırdaki zirai ve iktisadi teşkilatla memleketin üreticisini düştüğü uçurumlardan kurtarmak mümkün değildir. Bizim bütün düşüncemiz üreticinin refahını arttırmakla işleri gerçekleştirmektir" (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahali İktisat Fırkası, çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve tarım üreticisinin refahını arttırmak amacıyla kurulmuştur. Bu nedenle Fırka kurucularının Ziya Gökalp'in İktisadi Türkçülük akımından (Gökalp, 1970, s. 180) etkilendikleri söylenebilir.

Osmanlı Ahali Fırkası, mütareke döneminin siyaset sahnesine millî ekonomi görüşünü benimsemek suretiyle dâhil olan ilk siyasi örgüttür. Bu özelliğinden dolayı da fırkanın siyasi ömrü boyunca herhangi bir yerde şubesi olmamıştır (Tunaya, 1986, s. 161). Arif Bey, bu konuyla ilgili olarak da; fırka için şube teşkil etmeyi gereksiz gördüklerini, esas gayelerinin kendilerini halka tanıtmak olduğunu, bu suretle bir yardım alabilme düşüncesini benimsediklerini söylemiştir. Bunun Anadolu halkının

fırkacılıktan nefret etmiş olmasından kaynaklandığını belirten Arif Bey, halkın iktisadi menfaatini neredeyse oraya temayül edeceklerini, bu yüzden ancak lüzum görülen ve nispeten tahsilli çiftçilerin bulunduğu yerlerde şubeler açacaklarını da kaydetmiştir (Vakit, 7 Ağustos 1334). Lütfi Arif Bey, fırkanın ayrıca; çiftçinin refahını sağlamayı, onların devletle olan işlerini kolaylaştırmayı ve karşılaştıkları her türlü müşkülâtı gidermeyi, tüccarların işlerini kolaylaştırmayı, tohum ve zirai aletler dağıtarak Anadolu çiftçisinin kalkınmasını amaçladıklarını da söylemiştir (Tunaya, 1986, s. 161).

Bu düşüncelerle kurulan Ahali İktisat kayıtlı üye sayısı 300 ila 400 kişi civarında seyretmiştir. Bunların hemen tamamı tüccar veya ticaret erbaplarından oluşmuştur. Fırkanın bütçesi üyelerden toplanan aidat ve bağışlarından teşkil edilmiştir. Bilinen yayın organı ise Ticaret-i Umumiye Mecmuasıdır.¹ Fakat Fırka üyelerinin ve özellikle de kurucular kurulu üyesi olan Ahmet Hamdi Bey'in bu mecmuada yazısının bulunmayışı oldukça dikkat çekici bir durumdur (Tunaya, 1986, s. 161).²

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası ile ilgili olarak öne çıkan en önemli husus programıdır (EK-1). Yukarıda vurgulandığı üzere fırkanın programı, devletin yönetimini esas alan siyasi, sosyal, iktisadi ve zirai alanlarda birçok hükümü içermektedir. Başta iktisadi meseleler olmak üzere bu hükümlerin hemen tamamı millîlik ilkesi dâhilinde hazırlanmıştır. Öyle ki; bu hükümlerin birçoğu daha sonra Atatürk dönemi politikalarının temelini teşkil etmiştir. Zira fırka programındaki bir kısım hükümlerin aynısına veya benzerlerine; Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde ve I. TBMM'nin yenilenmesi amacıyla 8 Nisan 1923'te yayımlanan ve Dokuz Umde adıyla bilinen seçim beyannamesinde rastlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında yer alan bir kısım hükümlerin, erken Cumhuriyet döneminin önemli vesikalarından olan Dokuz Umde'nin hükümleriyle karşılaştırılmıştır. Böylelikle de Mütareke Döneminde kurulan siyasi bir fırkanın Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Fırkanın Faaliyetleri

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının ilk önemli faaliyeti 4 Şubat 1919 tarihinde 70 kadar üyenin katılımıyla İstanbul'da düzenlediği kongredir. 1919 seçimlerine katılım ve adaylık konularına dair hususlar ile ülkedeki ekonomik sıkıntılar karşısında alınacak önlemler hakkında tartışmaların yapıldığı bu kongre aynı zamanda fırkanın da ilk kongresidir. Fırka, kongre sonrasında bir beyanname yayımlanmıştır. "4 Şubat 355 Salı Günü Akd-i İçtima Eden Ahali İktisad Fırkası'nın Bâb-Âli'ye Takdim Ettiği Mahzar Suretidir" başlıklı bu beyanname (EK-2); dönem itibariyle had safhaya gelmiş ekonomik buhranın giderilmesi adına üretimi arttırmak ve elde edilen ürünlerden halkın istifadesini sağlamak amacıyla hazırlanmıştır (Söz, 8 Şubat 1335).

Osmanlı Hükümeti'nin dikkatine sunulan beyannamede ilk olarak ülkedeki tüm demiryolu nakliyatının Harbiye Nezareti emrinden alınması ve bu yolla haksız kazanç

¹ Bu mecmuayı Ahmet Hamdi (Başar) Bey ile eniştesi Ermenekli Mehmet Nuri Bey 1916 yılından itibaren çıkarmışlardır. Bk. (Evren, 1991, s. 1; Çetin, 2002, s. 25-32; Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, 2007, s. 4).

² Mecmua için bk. (<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#t> (S.E.T: 12.03.2022)).

elde etmeyi kolaylaştıracak uygulamaların yasaklanması gerektiği belirtilmiştir. İkinci maddesinde yasa dışı yollardan yurt dışına altın çıkarılmasının önleneyeği vurgulanan beyannamenin üçüncü ve dördüncü maddelerinde de ülkenin millî hassasiyetleri dâhilinde önemli hususlara değinilmiştir. Şöyle ki, ülkenin iktisadi gelişimini sekteye uğratacağı gerekçesiyle harp kazancı için yürürlüğe konulan vergi kararname³ kaldırılması ve savaş esnasında rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, yağma ve suiistimal gibi yollarla servet edinmiş kişilerin mal varlıklarının müsadere edilmesi ve gerekli cezalara çarptırılmaları gerektiği kaydedilmiştir. Beyannamenin beşinci maddesinde de yine kaçakçılığın yasaklanacağı, dış ticaretin ise kayıt altına alınması şartıyla destekleneceği belirtilmiştir. Altıncı maddesinde ise ülkedeki kömürün önce ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Söz, 8 Şubat 1335).

Bunlardan başka beyannamenin yedinci maddesinde asayişin mümkün mertebe temin edilmesi, sekizinci maddesinde ise mülki ve askeri görevlilerin serbest ticarete müdahalelerinin yasaklanacağına değinilmesi de beyannamenin öne çıkan tarafıdır. Beyannamenin dokuzuncu maddesi ise ziraat ve üretim işlerinin teşvik edilerek arttırılmasına yönelik hususları içeren yedi fıkra ve bir ek maddeden oluşmaktadır. Söz konusu ek metin özetle şu firkalardan oluşmaktadır (Söz, 8 Şubat 1335):

- a) Terhis olunan subayların, askerlerin ve işsiz şahısların, Ziraat Nezareti bünyesinde kurulacak bir teşkilat vasıtasıyla münferiden veya ortaklaşa olarak mümkün olduğunca çok üretim faaliyetlerine iştiraklerini sağlamak. Bunun için de bahse konu kişilere uygun yerlerde yeteri kadar arazi, tohumluk, mesken, alet ve edevat verilmesi.
- b) Ziraatçıların daha kapsayıcı bir şekilde istifade edebilmesi için Ziraat Bankası nizamnamesinin⁴ ve teşkilatının yeniden düzenlenmesi.
- c) Aşar vergisinin⁵ iltizam veya emanet usullerinden biriyle alınması, hem devlet hazinesine hem de zirai faaliyetlere zarar vermektedir. Bu yüzden onun yerine makul miktarda ve yıllık zahire piyasasına göre başka bir vergi usulünün uygulanması. Bununla birlikte fennî ve zirai alet-edevatın kullanımını yaygınlaştırmak ve üretimi teşvik etmek amacıyla vergilerin düşürülmesi. Yine bu verginin fazla üretim yapanlardan az miktarda, arazisini ektirmeyenlerden ise aynen tahsil edilmesi.
- d) Savaş esnasında servet sahibi olup arazi işletmekten vazgeçenlerin yeniden zirai faaliyetlere dönmesini sağlamak için arazilerinin ellerinden alınarak bir yıllığına arazisi olmayan ya da yetersiz olan çiftçilere verilmesi.
- h) Çiftçiler arasında ortaklığın ve yardımlaşmanın yaygınlaştırılması. Doğrudan devlet veya ziraat bankaları vasıtasıyla bir teşkilattan istifade edebilmelerini temin

³ Bk. (Harp Kazançları Vergisi Hakkında Kararname, 1335).

⁴ 27 Ağustos 1888 tarihli Ziraat Bankası Nizamnamesi için bk. (Düster, 1.Tertip Cilt 6, s. 136-142; Tunçel, 2016, s. 201-221).

⁵ Aşar vergisi hakkında bk. (Coşar, 1996, s. 21-29; Palamut, 1987, s. 69-78).

etmek. Böylelikle ziraî alet-edevatın yaygın kullanımını da bilirkişiler vasıtasıyla gerçekleştirmek.

v) Bundan sonra el koyma ya da ortakçılık gibi usullerle üreticinin ürünlerin alınmasına son verilmesi. İcap ettiğinde hükümetin iç piyasa fiyatlarıyla alım yapması ve vergilerin zahire olarak da tahsil edilebilmesi.

z) İşin yoğun zamanlarında çiftçiyi tehdit eden sıtma illetiyle mücadelesini kolaylaştırmak, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek ve gerekli ilaçları ucuza tedarik edebilmesi amacıyla belediyeler bünyesinde kaza ve nahiye merkezlerinde birer eczane tesisi ile yeterli doktor ve sıhhiye memurunun temini.

Beyannamenin son kısmında ise şu ifadeler yer verilmiştir: *“Yukarıdaki noktalar, acilen dikkate alınmadığı ve bu seneki ziraat miktarının bir an evvel artırılmasına sebep olan hususlara başvurulmadığı takdirde maazallah gelecek sene kıtlık gibi bir büyük belanın ortaya çıkması ve memlekette esasen mevcut olan pahalılığın misli görülmemiş bir raddeye ulaşması muhakkak görüldüğünden bu mütalaamızın hemen dikkate alınmasını millî ve vatani menfaat namına firkamız talep eyler”* (Söz, 8 Şubat 1335).

Görüldüğü üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Hükümete sunduğu beyanname, ülkede ziraatın gelişmesi ve ürün verimliliğinin artırılması kapsamında alınacak tüm tedbirleri ve yürürlüğe konulması gereken uygulamaları içeren önemli bir metindir.

Meclisin olmadığı bir dönemde kurulan bu yüzden de parlamento dışında faaliyet gösteren Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, 1919 seçimlerine katılmayı ve seçimde de Anadolu hareketiyle ittifak kurmayı hedeflemiştir. Bu yüzden de Millî Kongre Fırkası ile işbirliği yapmıştır (Tunaya, 1986, s. 162). Fırkanın bu siyaseti Lütfi Arif Bey tarafından seçim sürecinde farklı siyasi fırkalarla teşrik-i mesaide bulunmaktan çekinmeyeceklerini söylemesiyle kamuoyuna da ilan edilmiştir. Arif Bey ayrıca; memlekete gerçek anlamda hizmet edecek kişilerin hangi fırkadan olursa olsun seçilmesinden taraf olduklarını ve üreticilerin haklarını düşünenlere Ahali İktisat Fırkasının daima itimat edeceğini de belirtmiştir (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası ile Millî Kongre Fırkası, yalnız İstanbul’da ortak bir liste düzenlemişler, Anadolu’da ise adaylarını ayrı ayrı belirlemişlerdir. Osmanlı Ahali Fırkası, hiçbir yerde seçim kazanamamıştır. Buna rağmen mütareke döneminin her safhasında sergilediği halkçı ve özellikle millî tavrından asla ödün vermemiştir (Tunaya, 1986, s. 162). Fırkanın halkçı tavrını yukarıda bahsedilen mülakat esnasında kendisine yöneltilen bir soru üzerine Lütfi Arif Bey de ifade etmiştir. Anadolu’nun iktisadi ve zirai durumunun pek elim hatta tamamen yok olma aşamasında olduğunu, gerek demiryolları ücretlerinin yüksekliği gerek asayişin eksikliği sebebiyle zengin ve fakir üreticiler arasında mali hiçbir fark kalmadığını belirten Arif Bey, bu kapsamdaki ifadelerinin devamında ise şunları söylemiştir:

“Bu senenin baş mahsulatı harice sevk edildiğinden çürümeğe mahkûmdur. Muhtelif mahsulât-ı ziraiye ise vesait-i nakliyenin fıkdanından (yokluğundan) dolayı İstanbul’a getirilemiyor. Eğer şimdiden lüzumu derecede hazırlamaz isek önümüzdeki kış açlık felaketine maruz kalacağımıza şüphe edilemez...” (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, millî tavrını her fırsatta ortaya koymuştur. Örneğin İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmek amacıyla 23 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'da düzenlenen büyük Sultan Ahmet Mitingine fırka olarak iştirak etmiştir. Fırka temsilcileri, "İzmir Türk Kalacaktır!..." yazılı rozetler (EK-3) bastırarak miting alanında halka dağıtmışlardır (Vakit, 24 Mayıs 1919). Yine Arif Bey'in kendisine yöneltilen *Harekât-ı millîyeyi nasıl telakki ediyorsunuz?* sorusunu; fırkalarının Amerikan heyeti tarafından davet edilmediği şeklinde yanıtlanması (Vakit, 7 Ağustos 1919), fırkanın millîliğinin bir başka göstergesidir.

Osmanlı İktisat Fırkası millîliğinin yanında demokrat bir tutuma da sahiptir. Bilhassa bu tavrını kendisiyle benzer amaçlar doğrultusunda teşkil ve tesis edilen siyasi oluşumlara karşı sergilediği tavırlarda görmek mümkündür. Şöyle ki; yukarıda bahsi geçen mülakatında Lütfü Arif Bey'in, İslam muhacirlerince kurulacağı iştirilen bir iktisadi fırka hakkında; Müslüman tüccarlar arasında yardımlaşmayı amaçlayan bu fırkanın hayırlı çalışmalar yapacağını söylemesi bu demokrat tavrın göstergesidir. Ayrıca Arif Bey'in; "tüccarlarımızın en ziyade muhtaç oldukları bir şey varsa o da birbirlerini tanımaları ve millî iktisat ruhunu hukuki surette yaşatabilecek bir zümre haline gelmeleridir..." (Vakit, 7 Ağustos 1919) şeklindeki ifadeleri ise Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının hukuki yanını ortaya koymuştur.

2. Fırkanın Programı ve Erken Cumhuriyet Dönemine Yansımaları

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programı (OAİFP), oldukça detaylı hazırlanmış olup millî, demokratik ve çağdaş bir görünüm arz etmektedir. Program; Esâsiyât, Teşkilât, Dâhilî, İçtimâî, Maarif, Adlî, Malî, Umranî (Bayındırlık), Ziraî ve İktisadî şeklindeki 10 başlıktan ve bunların altında yer alan toplam 143 maddeden müteşekkildir (EK-3). Bu maddelerde, ülkenin dönem itibariyle içerisinde bulunduğu ekonomik dar boğazdan çıkması için alınacak tedbirlere ve izlenecek politikalara yer verilmiştir.

Fırkanın programındaki esâsiyât, teşkilat ve dâhili başlıkları altında fırkanın yapısı, teşkilatı ve ülkedeki idari taksimat konusundaki ilkeleri belirtilmiştir. Bununla birlikte programında sosyal meseleler ile eğitim, adliye ve bayındırlık gibi alanlarda yürütülecek politikalara da yer verilmiştir. Maddelere bakıldığında parti programının oldukça yüksek seviyedeki millî bir hassasiyet ile hazırlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu "millîlik ilkesi" sadece mali, ziraî ve iktisadî hükümleri içeren maddelerde değil, aynı zamanda içtimâî, maarif, adlî, malî ve umranî başlıkları altındaki madde ve hükümlerde de görülmektedir.

Esâsiyât

Fırka programının birinci faslını oluşturan "Esâsiyât" başlığı; 1-17. maddeleri kapsamaktadır. İlk maddede fırkanın kuruluş amacı; toplumsal ekonomiye yönelmek ve hükümetin ya da şahısların elinde bulunan kıymetsiz, atıl vaziyetteki arazinin fayda sağlamak üzere halka taksimini gerçekleştirmek şeklinde belirtilmiştir. Maddenin devamında ise herkesin hissedar olarak üretime katılıp, sosyal ve ekonomik özgürlüğe sahip olması, tarım ve sanayi erbabından ibaret olan üreticilerin hak ve hukuklarının temini ve hâkimiyet hakkının ahaliye ait hale getirilmesi gibi hususların fırkanın asli gayeleri olduğu kaydedilmiştir (OAİFP/1, 1918, s. 3).

İkinci maddesinde Osmanlı Hanedanının mevcut hak ve imtiyazlarının aynen devam edeceğinin belirtildiği programın üçüncü maddesinde de kişisel hak ve özgürlükler konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda; herhangi bir ırk ve mezhep ayrımı olmaksızın herkesin kanunlar önünde her türlü hürriyete sahip olduğu, toplumun ve veya bir şahsın hakkını engelleme durumu hariç bu hürriyet hakkının hiçbir şarta bağlı olmadığı belirtilmiştir. Ardından “Osmanlılarda seçkin sınıf olmadığı gibi kölelik de yoktur. Herkes kanun ve cemiyet nazarında aynı hakka sahiptir” şeklindeki ifadelerle de özgürlük hakkına verilen önem sergilenmiştir. 4. maddesinde Osmanlı ülkesinde esaretin, müsaderenin, angaryanın ve ceremenin tamamen yasaklanacağı belirtilen programın 5. maddesinde ise herkesin ticaret hakkına sahip olacağı kaydedilmiştir. Ardından da cins ve mezhep ayrımı olmaksızın her ferdin kabiliyetine ve mesleki yeterliğine göre memur olma hakkının da olduğu vurgulanmıştır. Programın devamında da ülkedeki her yerin idari birimin kendi iradesiyle yönetileceğinin ve her nahiyenin muhtelif kanunlarla belirlenecek haklara sahip olmasının fırkanın en önemli emellerinden biri olduğu ifade edilmiştir (OAİFP/2-7, 1918, s. 3).

Programın devamında ise seçimler ve demokratik temsil konusuna yer verilmiştir. Burada fırkanın nispi temsil usulüyle her yirmi beş bin erkek nüfusun bir mebus seçebileceği, bununla birlikte 20 yaşını tamamlayanların seçme, 25 yaşını tamamlayanların ise mebus seçilme hakkına sahip olacakları belirtilmiştir. Burada ayrıca; seçimlerin hiçbir tesir altında kalmadan yapılacağı ve her mebusun üç sene müddetle seçileceği de vurgulanmıştır. Aynı şekilde fırka programının 9. maddesinde de seçimlerle ilgili hususlara yer verilmiştir. Buna göre; Meclis-i Ayan’ın üyelerinin yarısının hayat boyu olmak kaydıyla padişah tarafından, diğer yarısının ise halk tarafından altı sene müddetle seçileceği kaydedilmiştir. Maddenin devamında fırkanın; mecliste çiftçi, tüccar ve sanayici sınıflarına mensup mebuslar bulunduracağı, ülkenin menfaatleri doğrultusunda faaliyet gösteren fırkalarla çalışacağı ve ticaretin, ziraatın ve sanayiinin gelişimine ve halkın refah düzeyinin artırılmasına yönelik kanun tekliflerinde bulunacağı da ifade edilmiştir (OAİFP/8-9, 1918, s. 4).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının sonraki maddelerinde ise askeri konular hakkındaki uygulamalardan bahsedilmiştir. İlk olarak 10. maddede; savaş ve barış kararlarını verme yetkisinin Kanun-ı Esasi’den farklı olarak Millî Meclis’te olacağı belirtilmiştir (OAİFP/10, 1918: 4). Bu madde 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 7. maddesinde; “Ahkâmı şer’iyyenin tenfizi, umum kavaninin vaz’ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir” şeklindeki hükümle yer almıştır (Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337, s. 1).

Programın 11. maddesinde askerlik vazifesi hakkındaki uygulamalara dair izahat verilmiştir. Buna göre zorunlu askerliğin kaldırılacağı fakat ülkeye yönelecek herhangi bir tehdit durumunda ise tehdidin kaynağı olan ülke/ülkelerin uygulamaları dâhilinde devamlılık arz eden bir askerlik uygulamasına geçilebileceği kaydedilmiştir. Maddenin sonuna da askerlik süresinin kısaltılacağı ve askerlik hayatının daha rahat bir hale getirileceği de eklenmiştir (OAİFP/10-11, 1918, s. 4). Askerlik süresinin kısaltılması hakkındaki bu hususa erken cumhuriyet devrinin önemli gelişmelerinden olan 8 Nisan 1923 tarihinde I. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin yenilenmesi amacıyla Yeni

Türk Devletinin başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilen ve “Dokuz Umde” olarak da bilinen Seçim Beyannamesinde de yer verilmiştir. Beyannamenin 6. Umdesini teşkil eden hükmü Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programındaki benzeri olarak şu şekildedir: “*Hizmet-i filiye-i askeriyye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğretenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.* [Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB)-IV, 1991, s. 518).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası ülke savunması konusundaki bakış açısını sonraki maddelerde de görmek mümkündür. Zira 12. maddede Osmanlı halkının daima barışsever olduğunun ve hiçbir zaman haksız toprak istilasına girişimine müsaade edilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Bununla birlikte 13. maddede olağanüstü şartların yarattığı zorunluluk hallerinde hükümetin sıkıyönetim ilan etme yetkinine haiz olduğunun belirtilmesi de fırkanın güvenlik konusuna verdiği önemin göstergesidir. Programın devamındaki maddede ise resmi dil ve tatil konularına değinilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Türkçe’nin devletin resmi dili olacağı ve ticari bir lisan haline getirileceği belirtilmiştir. Ardından da Cuma günü ile dini ve millî bayramların resmi tatil kapsamına alınacağı ve çalışmanın yasaklanacağı kaydedilmiştir (OAİFP/12-14, 1918, s. 4). Cuma gününün tatil olması meselesi; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi’nde de tartışılmış ve karara bağlanmıştır. Kongrenin;

“Cuma Tatili Meselesi” başlığı altında aldığı kararlar şu şekildedir: 1-Cuma günü bütün Türkiye sekenesi için tatil günüdür. 2-Herhangi din ve mezhebe salık olursa olsun Cuma günleri hiçbir dükkân ve müessese açık bulundurulamaz. Yalnız, kasap, sebzevatçı ve ekmekçiler öğleye kadar; kahve, gazino, lokanta ve hamamlarla eczaneler de akşama kadar açık kalabilir. 3-Cumadan gayri herhangi bir günde bir kimsenin mağaza ve müessesesini kapalı bulundurması kendi hakkıdır.” (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 22).

Fırka programının Esâsiyât bölümünün son üç maddesinde ise bazı hukuki düzenlemeler yer almıştır. Bu kapsamda 15. maddede; herhangi bir şikâyet olması veya lüzumu halinde meclisin tahkikat yapma hakkına sahip olacağı, 16. maddede ise devletin, kanunların uygulanması için özel teşkilatlar oluşturacağı ve halkın devletin koyduğu tüm yasalara uymak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu da fırkanın anayasal düzene verdiği önemin bir göstergesidir. 17. Madde ise; eski maddeleri de dikkate alınmak suretiyle Hükümetin Kanun-ı Esasi’de islah ve tadil gibi düzenlemeler ile millî irade ve parlamenter sistemin gerekleri doğrultusunda değişiklikler yapılabileceği kaydedilmiştir (OAİFP/15-17, 1918, s. 4).

Teşkilât

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programındaki teşkilat kısmı, oluşturulmak istenen devlet yapısının nasıl olacağına dair hükümler içermektedir. Fırkanın bu husustaki gayesi ve yapılacak genel düzenlemeler 18. maddede ortaya konulmuştur. Burada; devlet teşkilatının fırkanın maksadı ve gayesi gereğince tanzim ve islah edileceği, devlet dairelerindeki evrak ve kırtasiye işlerinin azaltılacağı, halkın işlerinin mümkün olduğunca süratli takip edileceği ve sahip oldukları noktadaki haklarının

korunacağı belirtilmiştir. Devlet teşkilatında yapılacak değişiklik ve düzenlemelere sonraki maddelerde de yer verilmiştir. 19. maddede “Ticaret Nezareti” adının “İktisat Nezareti” şeklinde değiştirileceği, bunun yanında ziraat ve sıhhiye adıyla iki nezaret daha teşkil edileceği, diğer taraftan da Evkaf, Posta-Telgraf ve İaşe Nezaretleri ile imkânların el vermesi halinde Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin de kaldırılacakları kaydedilmiştir. 20. madde de yeni kurulacak İktisat Nezareti’nin görevleri ve bağlı kurumları hakkında bilgi içeren ifadeler yer verilmiştir. Buna göre; İktisat Nezareti’nin vazifesinin içeride ve dışarıda Osmanlı Devleti’nin iktisadi menfaatlerini temin olduğu belirtilmiştir. Maddenin devamında ise Maadin ve Sanayi Genel Müdürlükleri ile Mesai Genel Müdürlüğü adlarında yeni kurumların teşkil edilip, bunların da İktisat Nezareti’ne bağlanacağı ifade edilmiştir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programında yer alan bu konunun daha sonraki İzmir İktisat Kongresi kararlarının “*Sanayi Grubunun İktisat Esasları*” bölümünün “*Sanayi Bankası*” başlığı altında; “*Erbâb-ı Sanayiye kredi yapmak için behemahal bir sanayi bankasının tesisi*” şeklinde yer almıştır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 43). Devlet teşkilatında yapılacak düzenleme ve değişiklikler hakkındaki hususlar sonraki maddelerde de açıkça aktarılmıştır. Nitekim programın 21. maddesinde Ziraat ve Orman Nezaretleri bünyesinde Veteriner, İklim ve Ziraat Araştırmaları Genel Müdürlükleri (Baytar, Tetkikat-ı İklimiye ve Ziraiyye Müdüriyet-i Umumiyesi) ile çiftçinin tohumluk ve iaşesiyle ilgili işlerden sorumlu bir İaşe Müdürlüğü kurulacağını aktarılmasını söz konusu değişikliklerdendir (OAİFP/18-21, 1918, s. 4-5).

Programın 22. maddesinde ise askerlik vazifesi hakkında yapılacak düzenlemeler ele alınmıştır. Burada; zorunlu askerlik uygulamasının kaldırılacağı, gerekli şartların oluşması durumunda da Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin kaldırılacağı, bunların yerine padişaha veya sadaret makamına bağlı birer ordu ve donanma müşirliğinin tesis edileceği belirtilmiştir. Programın sonraki maddesinde de yine devlet teşkilatı kapsamında Evkaf Nezareti’nin Genel Müdürlüğe dönüştürülüp, meşihat makamına bağlanacağı kaydedilmiştir. Bunlardan başka burada; her cemaate ait vakıfların usulüne uygun bir şekilde devralınacağı, vakıf arazilerin ıslah edilip, imara açık hale getirileceği ve vakfedilen nakidin arttırılmasına çalışılacağı belirtilmiştir.

Programın 24. maddesi de oldukça ilginçtir. Şöyle ki burada; Posta ve Telgraf Nezareti’nin, Genel Müdürlüğe dönüştürülerek Nafia Nezareti’ne bağlanacağı kaydedilmiştir. Fakat fırka programındaki “teşkilat” kısmının belki de en önemli hükmü 25. maddede yer almıştır. Burada güçler ayrılığı ilkesine dayalı bir düzenlemenin tarifi yapılarak; yürütme ile yargı arasındaki görev ayrılığı ile ilgili sorumluluğun Meclis’te olacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Divân-ı Âli’ye, onun muhakeme usulüne ve genel hukuka yönelecek tecavüz, suiistimal ve müdahalelerin yasaklanması için kanun tekliflerinde bulunulacağı belirtilmiştir. Programın “teşkilat” faslının son hükmünün bulunduğu 26. maddesine ise tesis edilecek tüm bu teşkilatta yabancı uzmanların ve müşavirlerin bilgilerinden, tecrübelerinden en üst seviyede istifade edileceği hükmü konulmuştur (OAİFP/22-26, 1918, s. 5).

Dâhilî

Ahali İktisat Fırkası programında “teşkilat” bölümünün ardından “Dâhilî” başlıklı kısım yer almıştır. 27-40. maddelerden müteşekkil bu kısımda idari teşkilata dair uygulama esasları bulunmaktadır. Buranın ilk maddesinde dâhilî teşkilatın temel idari birimi olup manevi şahsiyetini temsil eden “nahiye” birimi ele alınmıştır. Buna göre yaklaşık 5 bin nüfusu olan yerlere nahiye statüsü verileceği ve takriben 15 nahiyenin bir merkeze bağlanmak suretiyle bir “liva” oluşturacağı belirtilmiştir. 28. maddede de nahiye ve liva taksiminin; tabii, iktisadi ve beşeri hudutların dikkate alınarak yapılacağı, livaların da mümkün olduğunca nahiye merkezlerindeki yerlerden seçileceği kaydedilmiştir. Her nahiyenin bir reisinin/müdürünün, bir nahiye emininin ve üç azasının olacağı konusu da 29. maddede hükme bağlanmıştır. Maddenin devamında da Nahiye reisinin ve azalarının iki senede bir halk tarafından seçileceği, seçim mazbatasının ise usul gereğince liva tarafından tasdik olunacağı belirtilmiştir. 30. maddede ise nahiyelerin bütçeleri konusu açıklığa kavuşturularak, özel bir kanunla her nahiyenin belirli bir varidatının ve müstakil bir bütçesinin olacağı kaydedilmiştir. Burada nahiye içerisinde yapılacak yolların veya nahiyeden geçen ana yolların yapımının ve tamirinin yalnızca nahiye ve belediye bütçelerinden tedarik edileceği ifade edilmiştir. Maddede son olarak; her nahiye ve belediyede mevcut bütçeye göre cami-i şeriflerin, mabetlerin, mekteplerin inşa edileceği, eğitim ve sağlık alanlarındaki ihtiyaçların karşılanacağı, büyük ya da küçük bir halk kütüphanesi ile icabında sinema, konferans salonu, tiyatro, bahçe ve benzeri tesislerin yapılacağı taahhüt edilmiştir (OAİFP/27-30, 1918, s. 5).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının 31. maddesinde de nahiye yönetim ve yapısına ilişkin düzenlemelere değinilmiştir. Bu kapsamda nahiyelerin taksimatı ve idareleri, nahiye reisleri ile azalarının sahip olması gereken vasıflar, seçimlerin usulü gibi hususları içeren bir kanun yapılacağı belirtilmiştir. Ardından nahiyelerin yönetimi ile ilgili hükümler aktarılmıştır. Şöyle ki burada ilk olarak nüfusu 7 binden fazla olan kasaba ve şehirlerdeki belediye seçimleri ve teşkilatının, nahiye esaslarına göre düzenleneceği belirtilmiştir. Akabinde de her 25 bin nüfus için bir belediye reisi seçileceği hükmüne yer verilmiştir. Maddenin devamında ise birden fazla belediyesi olan şehirlere seçimle bir şehremini atanacağı ve buna özel bir teşkilat tesis edileceği, belediye meclisinde her nahiyenin iki aza bulundurabileceği, şehremaneti meclisinin ise kısmen veya tamamen belediye azalarından oluşturulacağı hükme bağlanmıştır (OAİFP/31-32, 1918, s. 5). Buradaki nahiye teşkilatı ve yönetimi hakkındaki hükümlere 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununda da yer verilmiştir. Kanunun “Nahiye” başlığı altındaki 16 ile 21. maddeler Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programındaki maddelerin neredeyse aynısıdır (Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337, s. 2)

Fırka programının 33. maddesinde belediyelerin ticaret, ziraat ve sanayi odalarında, yararlı cemiyetlerde ve bazı içtimai ya da iktisadi derneklerde temsilciler bulunduracağı kaydedilmiştir. Diğer taraftan belediye şehremaneti meclislerinde de bu gibi örgütlerin temsilcilerinin yer alacağı belirtilmiştir. Devamında şehirlerin imarı kapsamında binaların millî bir mimari tarzda, bölgenin iklim ve ekonomik durumuna uygun olarak inşa edileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte binaların yangınlardan,

tarihi eser ve millî abidelerin de her türlü yıkımdan muhafazası ve kurulduğu bölgeye zarar vermeyecek fabrikaların açılmasını içeren bir *“imârât ve ebniye kanunu”* hazırlanacağı hususuna yer verilmiştir. Maddede son olarak her şehrin muntazam harita ve planlar dâhilinde imarının sağlanacağı, mektep, hastane, kütüphane, müze ve tiyatro gibi binalarla bahçelerin şehirlerin dokusuna uygun şekilde inşa edileceği ve mümkün mertebe her aileye bir hane yapılacağı belirtilmiştir (OAİFP/33-34, 1918, s. 5-6).

Buradaki imar meselesi ile ilgili benzer hükümlere İzmir İktisat Kongresi’ndeki Misak-ı İktisad hükümlerinin 3. Maddesinde de rastlanmaktadır. Söz konusu madde şu şekildedir: *“Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur...”* (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 1). Diğer taraftan ülkenin imarına dair hususlara *“Dokuz umde”* de bir madde şeklinde yer verilmiştir. Beyannamenin son umdesini teşkil eden hüküm ise şu şekildedir: *“Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımında devletçe ittihaz olunacak tedâbirden başka inşaat ve tamirât için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdî teşebbüsleri himayeye medâr olacak ahkâm vazolunacaktır...”* (ATTB-IV, 1991, s. 518).

Fırka programının sonraki kısmında liva yönetimine dair hususları içeren bir maddeye yer verilmiştir. Maddede; liva yöneticisi olan mutasarrıfların, Dâhiliye Nezareti’nin izni ve meclis-i vükelanın onayı sonrasında irade-i seniye ile atanacakları ve her beş nahiyenin müşterek hareketle liva meclislerine bir aza seçeceği belirtilmiştir. Sonraki maddede de azınlık hakları belirlenmiştir. Bu kapsamda seçimlerde azınlıkların haklarının teminat altına alınacağı kaydedilmiştir. Ayrıca; yasaların tanziminde liva idaresinin belirlendiği kanunlarla mahalli idarelere yüklenen görevlerin dikkate alınacağını altı çizilmiştir. Burada devlet memurlarının atama, terfi ve azil gibi işleri de ele alınmıştır. Programın 37. Maddesini teşkil eden bu hususlar dâhilinde; devlet memurlarının atama, terfi ve azil işlerini düzenleyecek kanunlar ve talimatnameler hazırlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca gerekmedikçe amirlerin ve memurların makam değişikliklerine müsaade edilmeyeceği, istisnasız tüm memurların siyasi fırkalarla ilişki kurmalarının yasaklanacağı da belirtilen diğer bir hususlardır (OAİFP/35-37, 1918, s. 6).

Programın 38. maddesinde de asayiş konusuna değinilmiş, bu noktada polis, jandarma, bekçi ve kolcu gibi güvenlik güçlerinin ıslah edilerek sayılarının arttırılacağına dikkat çekilmiştir. Bundan başka polislerin belediyelere, jandarmaların da nahiyelere ve livalara bağlanacağı tamamının ise Dâhiliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösterecek olan İnzibat Müdüriyet-i Umumisine tabi olacağı kaydedilmiştir. İlaveten polisin asayişin temini yanında; sıhhi, adli, beledi, askeri ve inzibat gibi işlerden de sorumlu olacağı da belirtilmiştir (OAİFP/38, 1918, s. 6). Asayiş konusuna İzmir İktisat Kongresi ve Dokuz Umde’de de yer verilmiştir. Kongrede; *“Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları”* bölümünün *“Asayiş Meselesi”* başlığı altında 14 madde şeklinde ele alınmıştır. Bu maddelerin ilki; *“asayişin yemini için maarifin neşri ve cehaletin izalesi”* şeklindedir. Diğer maddelerde ise; bilhassa köylerde asayişin temin edilip korunması için alınacak gerekli tedbirler sıralanmıştır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 5-7). Bu konu Dokuz Umde’de ise; *“Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en*

mühim bir vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir” şeklindeki 3. umdeyle hükme bağlanmıştır (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Fırka programının devamında orman, çayır ve harman yangınlarına dair alınacak tedbirler belirlenmiştir. Ülkenin herhangi bir yerinde çıkabilecek yangın/yanınlara müdahale edebilmek için gerekli tedbirlerin alınacağı bilhassa vurgulanmıştır (OAİFP/38-39, 1918, s. 6). Fırka programının dâhili bölümünün son hükmünün yer aldığı 40. maddede ise hapishaneler konusu ele alınmıştır. Burada hapishanelerin sağlıklı bir şekilde inşa edileceği, işkencenin kaldırılacağı ve hükümlülerin iskânlarının, geçimlerinin, mesailerinin, tahsillerinin, terbiyelerinin ve ahlaklarının dikkate alınacağı belirtildikten sonra bu alanda çağdaş ülkelerdekine benzer uygulamaların yürürlüğe konulacağı kaydedilmiştir (OAİFP/40, 1918, s. 6).

İçtimaî

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının sonraki bölümü sosyal meselelere dair politikaların belirlendiği “içtimaî” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, 41-60. maddelerden oluşmaktadır. Bölümün ilk hükmünün yer aldığı 41. maddede; firkanın yegâne emelinin Osmanlı Devleti’nin müstakil ve bağımsız olarak varlığını sürdürmesi olduğu ifade edilmiştir. Ardından da gerekli tüm sıhhi tedbirlerin alınarak bulaşıcı hastalıklarla mücadele edileceği, halkın refahının sağlanacağı, çalışma ve mesai sürelerinin yeniden tanzim edileceği taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu maddede mesken, gıda, hava ve su gibi şartlar dâhilinde ülkede üst ve orta sınıf halkın evlenme-doğum yoluyla çoğalmasını teşvik edecek bir kurum oluşturulacağı ve evliliklerde kadına güçlü bir pozisyon kazandırılacağı da vurgulanmıştır. Ayrıca; evlilikleri desteklemek ve sayısını arttırmak amacıyla uygun ödeme koşullarıyla arazi tahsis edileceği, isteyene alet, edevat, mesken verileceği ve yeni iş kolları için yeni kanunlar ve kurumlar tesis edileceği de belirtilmiştir (OAİFP/41-42, 1918, s. 6-7). Görüldüğü üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası millî bir bakış açısı ile aile kurumuna büyük önem vermiştir.

Programın 43. maddesinde de önemli bir toplumsal ve demografik soruna değinilmiş, firkanın köyden şehre göçü yasalarla durdurmak, halka üretim hayatını sevdirmek ve gerekirse bu doğrultuda bir göç hareketini teşvik etmek gayesinde olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte evlenme yaşına gelmiş her kişinin yeterli arazi ve bir eve sahibi olmasına çalışılacağı ve böylelikle memleketteki zirai kapitalizmin ortadan kaldırılmasına yönelik çaba sarf edileceği belirtilmiştir. Ayrıca halkın tamamının vergi mükellefi yapılarak nahiye, belediye, meclis-i umumiye ve teşriiye seçimlerine katılımı sağlanarak memleket yönetiminde söz sahibi olmasının sağlanacağı kaydedilmiştir. Programın 44. maddesinde ise miras statüsündeki emlak ve arazinin parçalara ayrılması ya da bir tarafın tasarrufuna bırakılması usulüne son verilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir. 45. maddede de; gayrimenkul malların Osmanlı vatandaşlarının elinde kalmasının firkanın gayelerinden birisi olduğu hükmüne yer verilmiştir (OAİFP/43-45, 1918, s. 7).

Fırka programında sosyal hayatı düzenlemeyi hedefleyen maddelerde de yer verilmiştir. Bunlardan birisi 46. maddedir. Maddede; halk ve bilhassa tüccar, işçi ve üretici sınıf arasında birlik ve dayanışmayı amaç edinen kooperatif şeklindeki

şirketlerin, tasarruf ve yardım sandıklarının kurulacağı belirtilmiştir. Ardından Osmanlı ülkesinde varlıkları dikkat çekici büyüklüğe ulaşan göçebe aşiretlerin fenni ve idari usullerle medenileşmelerini sağlamak amacıyla uygun arazilerde yeni köyler oluşturulacağı ifade edilmiştir. Öte yandan 48. maddede de mevcut köyler, kasabalar üzerine ilmi araştırmalar yapılarak, tabii ve sıhhi bilgiler içeren haritalar yapılacağı, uygun şartlara haiz olmayan köy teşkillerinin engelleneceği aktarılmıştır. Maddenin devamında da boş arazilerde sulama ve arazi taksimi gibi meselelerin çözüme kavuşturulduktan sonra yeni köylerin teşkiliyle iskân faaliyetlerini düzenleyen kanunlar çıkarılacağı şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Sonrasında da fırkanın köylere varıncaya kadar sağlıklı, muntazam ve modern evler yapımı için emlak şirketleri ile kooperatif tarzında inşaat şirketlerinin teşkilini teşvik edeceği kaydedilmiştir (OAİFP/46-49, 1918, s. 7).

Sosyal hayatın düzenlenmesine dair hükümlere 50. madde de değinilmiştir. Maddede dilencilik, acizlik, dalkavukluk gibi zelil işlerin yasaklanacağı, çalışabilecek durumda olan kişilerden kurulacak özel bir teşkilat vasıtasıyla bu işlerle uğraşan kişilerin sosyal hayata adaptasyonlarının sağlanacağı taahhüt edilmiştir. Burada ayrıca; çalışamayacak durumda ve düşkün olan kimselerin iskânlarının ve işlerinin ise hayır müesseseleri eliyle temin edileceği belirtilmiştir. Bundan başka hastalık ve sakatlık gibi durumların sebep olduğu sorunların teşkil edilecek kurumlar tarafından ortadan kaldırılacağı da burada vurgulanan bir diğer husustur. Maddenin devamında; dışarıdan gelecek muhacirlerden ülke içerisinde tufeyli vaziyette kalacaklar ile kendisini idare edemeyecek derecede hasta yahut aciz olanların ya da ahlaki yaşantıları zararlı görülenlerin ülkeye girişlerinin engelleneceği kaydedilmiştir. Ayrıca; serseri yaşam sürmede inat eden yabancı uyruklu şahısların da ülkelerine iadeleri için kanun çıkarılacağı belirtilmiştir. Maddenin sonunda ise kimsesiz çocukların tahsil, terbiye ve işe işlerinden belediye ve nahiyelerin sorumlu olacağı kaydedilmiştir (OAİFP/50, 1918, s. 7).

Programın 51. maddesinde ise ülkeye zarar verecek mahiyetteki yurt dışına göçlerin azaltılması gayesiyle her ferdin ya da ailenin maişetinden memnun hale getirilmesi ve yurt dışından gelenlerin refahlarının temini için gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde ülkedeki sağlık kuruluşlarının arttırılacağı, her nahiye ve belediyede kâfi miktarda doktor ile sıhhiye memuru istihdam edilip bir de eczane açılacağı vaat edilmiştir (OAİFP/51-52, 1918, s. 7). Bununla ilgili Dokuz Umde'de de genel düzenlemeler içeren bir hükme yer verilmiştir. Şöyle ki; 5. Umdenin 9. Fıkrasındaki bu hüküm; "*Sihhat-i umumiye ve muavenet-i içtimaiyeye ait müessesât ıslah ve teksir edilecek ve sa'y-i amel erbâbını himâye edici kanunlar yapılacaktır...*" şeklindeki ifadelerle belirtilmiştir (ATTB-IV, 1991, s. 518). Programın sonraki maddesinde ise salgın hastalıklara neden olan ülkedeki tüm göl ve bataklıkların kurutulacağı, frengi, verem, sıtma ve sair hastalıklarla mücadele için sıhhi heyetler ve kurumlar teşkil edileceği hükme bağlanmıştır (OAİFP/53, 1918, s. 7-8).

Fırka programında halkın sosyal ve kültürel faaliyetlerini sağlıklı bir ortamda gerçekleştirebilmesine yönelik hususlara da yer verilmiştir. Mesela 54. maddede tiyatro ve sinemalarda genel sağlık kurallarına uygun tedbirler alınacağı, bu şartlara haiz yeni

tiyatro binalarının yapılacağı ve buralarda faydalı eserlerin sahneleneceği belirtilmiştir (OAİF/54, 1918: 8). Bu hususa dair İzmir İktisat Kongresi'nde de benzer bir karar alındığı görülmüştür. Kongrenin "Millî İktisad" kısmının 8. maddesinde yer alan bu karar şu şekildedir:

"Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever..." (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 1-2).

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası sosyal hayatın önemli bir parçası olan sıhhi konularda üst düzey bir hassasiyet sergilemiştir.

Programın bu kısmında alkollü içki tüketimi ile ilgili düzenlemeler kapsamında içki üretim ve tüketiminin sınırlandırılacağı, Anadolu'nun bazı yerlerindeki kaçak içki üretim yerlerinin kapatılacağı, yasal üretim merkezlerinin de hükümet kontrolüne alınacağı gibi hususlara da yer verilmiştir. Ayrıca içki satışının hükümetin izin verdiği yerlerde yapılacağı, başta ağır bir vergilendirme olmak üzere tüketimi azaltacak etkili tedbirlerin alınacağı da yine burada belirtilen hususlar arasında yer almıştır. 56. maddede bu tür tedbirlere ilaveten kumar ve fuhşun yasaklanacağından ve böylesi fiillerin zararlı sonuçlarını ortadan kaldırmak amacıyla kanun çıkarılacağından bahsedilmiştir (OAİFP/55-56, 1918, s. 8).

Programın 57. maddesi de din ve din adamlarının toplum hayatındaki yerleri ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Burada sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri olan din müessesesinin münevver kişiler tarafından temsili için bir ulema mesleğinin ihdas edileceği, dini/ilmi kıyafetleri yalnızca erbaplarınca kullanılmasına izin verileceği belirtilmiştir. Bunlardan başka din ve ilim adamların hükümete ve şeri hükümlere riayet ederek idari ve dünyevi işlere müdahale etmeksizin vazifelerini layıkıyla yerine getirmeleri için de kendilerine belirli yetkilerin tanınacağı ifade edilmiştir. Yine meşihat makamının fetva, irşat, telkin ve tedrisat gibi işlerinin düzene sokulacağı ve şerri hukukun öğretilmesi gibi konularda da düzenlemeler yapılacağı gibi hususlara da değinilmiştir (OAİFP/57, 1918, s. 8).

Sonraki maddede de fırkanın kadının sosyal hayattaki statüsüne dair hükümler aktarılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak; sosyal hayatta kadının yalnız ilim, fazilet ve iktidar gibi meziyetler açısından erkekten ayrıldığı vurgulanmıştır. Sonra fırkanın kadınların sosyal hayatta erkekle birlikte çalışmasını uygun gördüğünü belirtilmiştir. Diğer taraftan teamül ve toplumsal normlara aykırı olmadığı sürece kadınların giyimine herhangi bir müdahalede bulunulmayacağına altı çizilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, millî hassasiyetler yanında modern bir bakış açısına da sahip bir fırkadır. Programın sonraki maddesinde ise Osmanlı ülkesindeki millî ve manevi değeri haiz olan varlıkların muhafazasına dair görüşler ortaya konulmuştur. Aşırı muhafazakârlık derecesinde olmamak şartıyla millî adetlerin, geleneklerin ve tarihi abidelerin muhafazasına çalışılacağı belirtilmiştir. Tine ülkedeki azınlıklar için bir temsil sisteminin oluşturulacağı, misyonerler de dâhil memlekette iç veya dış destekli hiç bir zararlı faaliyete izin verilmeyeceği net ifadelerle ortaya konulmuştur (OAİFP/58-59, 1918, s. 8).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının “içtimai” kısmı 60. madde ile son bulmuştur. Maddede; işçi hakları, hakkında fırkanın benimsediği görüşler aktarılmıştır. İlk olarak fırkanın memlekette belli haklara sahip müstakil bir amele sınıfının teşkilinden yana olduğu belirtilmiştir. Akabinde ise bir taraftan üzerlerindeki işveren baskısını, diğer taraftan da gereksiz talep ve grev eylemlerini ortadan kaldırmak için işçilere meslekleri dâhilinde maddi bir iştirak ve teşkilatlanma hakkı verileceği belirtilmiştir. Burada ayrıca; işçiye refah düzeyini arttırmak adına mesken, gıda ve sağlık alanlarında ihtiyaçlarının temininde kolaylıklar sağlanacağı ve çalışma hayatlarını düzenleyen uygulamalara gidileceği gibi hususlara da değinilmiştir. Burada son olarak da yerli işçilerin korunması şartıyla ihtiyaç halinde yabancı işçi istihdamının teşvik edileceği belirtilmiştir (OAİFP/60, 1918, s. 8).

Maarif

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının bir sonraki bölümü “maarif” başlığı altındaki maddelerden oluşmaktadır. 61-74. maddeleri kapsayan bu bölümde fırkanın eğitim konusunda görüşleri sıralanmıştır. Fırkanın bu görüşleri genel hatlarıyla 61. maddede özetlenmiştir. Madde şu şekildedir:

“Fırkanın maarif hakkındaki nokta-i nazarı, umum halkın tahsil ve terbiye-i ibtidaiyeyi ikmal; bilhassa millî, dini, bedeni, bedii, fikri esaslı bir terbiye ahz etmiş bulunması ve memlekette her sınıftan evsaf-ı lazıme haiz mütehasıslar, ilmi meslek memurları yetiştirilmiş olması ve memleket kütübhanesi irfanının matlub dereceye isâli gayelerine matuftur. Binaenaleyh evvel emirde Maarif Nezâreti teşkilatında ehemmiyetli bir tebeddül, maarif kanun ve programlarında esaslı ve müfit bir inkılap fırkanın nihbe-i maksadını teşkil etmektedir.”(OAİFP/61, 1918, s. 8).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere; Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, ilk tahsile ve millî, dini, bedeni ve fikri temelleri olan bir eğitim programına büyük önem vermiştir. Bunun yanında ülkede gerekli vasıflara sahip, alanında uzman eğitimcilerin ve ilmi meslek erbaplarının yetiştirilmesi, kütüphane uzmanlarının sayılarının artırılması, Maarif Nezâreti'nin işleyişinde ve maarif kanunlarında köklü değişikliklere gidilmesi gibi hususların da fırkanın bu konudaki temel hedefleri arasında yer almıştır.

Fırkanın programında bir sonraki maddenin konusu ise ilkokul eğitiminin kız ve erkek çocuklar için zorunlu olmasıdır. Maddede; ilkokul tahsil süresinin nahiyelerde dört, şehirlerde beş seneye düşürüleceği, iş mevsimlerinde derslerin kısmen veya tamamen tatil edileceği ve ilkokul eğitimi kanununda esaslı düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Bunun yanında okul müfredatlarında bulunan fakat fazladan verildiği düşünülen deneysel derslerin kaldırılacağı, çocukların hafızalarını yormadan, gelişimlerine katkı sağlayacak derslerden oluşan programların yapılacağı da maddede yer verilen hususlardandır. Ayrıca; Osmanlı ülkesindeki okulların aynı program ve talimatname dairesinde idare edilemeyeceği, bilhassa üretime yönelik bir eğitimin hedeflendiği gibi ifadeler de yer verilmiştir. Bunlardan başka ilkokulda yabancı dil eğitiminin kaldırılacağı da belirtilmiştir (OAİFP/62, 1918, s. 8-9).

Fırka programının bu kısmında ayrıca; okul binalarının inşa ve tamiratına ait masraflar ile öğretmen ve müstahdem maaşlarının Belediye ya da Nahiye bütçelerinden karşılanacağı kaydedilmiştir. Yine nahiye ve belediyelerin özel kanunlar

mucibince gelirlerinden bir kısmını her sene bankaya yatırmak suretiyle sıhhi şartları haiz çağdaş bir okul inşası için tasarrufta bulunması gibi bir uygulamanın hayata geçirileceği aktarılmıştır. Fırka programına göre bu sayede bir müddet zarfında Osmanlı ülkesinin hemen her yerinde okul açılmış olacaktır (OAİFP/63, 1918, s. 9).

Maarif kısmındaki 64. maddede de ilkokulun ilk üç yılında kız ve erkek çocukların karma bir eğitime tabi tutulacakları vurgulanmıştır. Bu sürenin sonunda kız mektebi olmayan ya da kız çocuklarının dördüncü sene eğitimlerini erkelerle birlikte alamayacağı yerlerde ilkokul süresinin kızlar için üç seneye indirileceği hükme bağlanmıştır. Bundan sonraki maddede ise dil konusu ele alınmış, sadeleştirilmesinin önemine değinilmiştir. Bu yüzden de dilin ilmi ve çağdaş bir hale getirecek, tahsilini ve okunuşunu kolaylaştıracak bir imla kuralları bütünüünün hazırlanacağı belirtilmiştir. Devamında ise halk kütüphaneleri ile edebiyatının ihyasına dair gerekli çalışmaların yapılabilmesi için kanun tekliflerinde bulunulacağı taahhüt edilmiştir (OAİFP/64-65, 1918, s. 9).

Fırka programında mesleki eğitim ile ilgili uygulanacak esasların oldukça geniş bir yer tuttuğu da görülmektedir. Bu bağlamda 66. maddede; ilkokuldan sonraki eğitim derecesinin iki kısma ayrılacağı birinin meslek, ikincisinin ise ihtisas tahsili olacağı beyan edilmiştir. Fırkanın her alandaki meslek okulları tesisinden yana bir bakış açısına sahip olduğu vurgulandıktan sonra da bunların eğitim süresinin azami beş sene olacağı kaydedilmiştir. Meslek okullarının ise; ziraat, sanayi, ticaret, malumat-ı umumiye idadileri, lisan, sanat, el işi, madencilik, orman ve fen mektepleri, ibtidai darülmuallimler / darülmualimatlar, hitabet ve vaaz mektepleri, muallim medreseleri, muhtelif memur mektepleri, küçük sıhhiye ve baytar mektepleri gibi kısımlara ayrılacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte şehirlerde ilkokulu tamamlayıp ihtisas tahsiline devam etmeyen çocukların adı geçen meslek okullarından birisini tercih etmek zorunda olacakları kaydedilmiştir. Mekteplerin program saatlerinin büyük yaştaki çocukların maddi kazanç elde ettikleri işleri mümkün olduğunca engellemeyecek şekilde düzenleneceği de burada kayda alınan hususlardandır. Programın 67. maddesinde de ihtisas tahsilinin sultani mekteplerinde başlayacağı, bunların çağdaş, medeni ve millî esaslara uygun, talebenin maddi ve manevi ilerlemesini sağlayacak mahiyette özelliklere sahip olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu okullarda verilecek eğitimin hayatın öngördüğü faaliyetlerin ihmaline sebep olmayacak tarzda yapılandırılacağı da burada vurgulanmıştır (OAİFP/66-67, 1918, s. 9).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında Darülfünun ve eğitimi hakkında da bir kısım düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda Darülfünunun hukuki şahsiyete sahip, ilmi özerkliği olan, gelir kaynakları ve başta iktisadi ve mali kürsüleri olmak üzere tüm ilim şubelerine sahip bir eğitim kurumu haline getirileceğinin altı çizilmiştir. Maddenin devamında ise Darülfünunda verilecek eğitimin uluslararası boyuta ulaşması için gerekli çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir. Burada ayrıca gerektiğinde hükümetin de önemli işler için liyakatli memurlar yetiştirmek amacıyla Darülfünunda geçici/daimi kürsüler ihdas edebileceği kayıt altına alınmıştır. Fırkanın Darülfünun ile ilgili uygulamaları hakkındaki esaslara programın 69. maddesinde de yer verilmiştir. Buna göre ziraat, ticaret, sanayi, baytar ve mühendis mekteplerinin

darülfünuna bağlı ve fakat idari yönden farklı bir uygulamaya dâhil olacakları, Darülfünunun şubelerinin bulunmadığı yerlerde bu şubelerin teşkil edilebileceği ifade edilmiştir. Maddenin sonunda ise tatil zamanlarında Darülfünun öğretmen ve talebelerine birlikte yurt içinde veya dışında mesleki araştırma gezileri yapabilmeye hakkı tanınacağı gibi bir hususa yer verilmiştir (OAİFP/68-69, 1918, s. 9).

Programın bu kısmında bahsi geçen zirai eğitim konusu İzmir İktisat Kongresi kararlarında oldukça geniş bir şekilde ele alınarak 9 maddeyle hükme bağlanmıştır.

“Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları” kısmındaki “Ziraat ve Maarif Meselesi” başlığı altında yer alan bu maddeler şu şekildedir: 1-Köylülere, çiftçilere ziraatin muhtelif şubelerini ameli olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması. 2-Umum ibtidai ve tali mekteplerde müterakki memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatin de ameli olarak gösterilmesi. 3-Her livada birbirine yakın olan köyler için kâfi arazisi olan leyli birer ibtidai mektebi açılması ve bu mekteplerde ibtidai derslerle beraber ameli ve nazari basit ziraat dersleri gösterilmesi. 4-Her livanın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazari olmaktan ziyade ameli ziraat tedrisâtında bulunmak üzere münasip nahiyelerde numune çiftliği mahiyetinde talî mektepler yapılması. 5-Âli tahsil için bir ziraat mektebi kâfi görülerek bu mektebin Anadolu’da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalı’nın bilumum levazım-ı tedrisiye ve demirbaş eşya ve sairesinin naklinden sonra Halkalı Ziraat Mektebinin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevkiinin tayin edilmesi hususunun Hükümete bırakılması. 6-Köylerdeki ibtidai mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fenni bir ahır ve kümesi, yeni usul bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek ve bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasılatının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara ameli olarak çiftliğin öğretilmesi ve münevver zatin da köylerde yerleşmelerinin teşviki. 7-Türkiye ve ecnebi Darülfünunu, âli ve talî mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmal ederek icazetname alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden köy muallimliklerinde istihdamı. 8-Kışla ve askeri talimgâhlarda ameli ziraat tedrisatı yapılması. 9-Ahlaka mugayir olanları men edilmek şartıyla zirai, sımai, coğrafi, iktisadi ve sıhhi sinema filmleriyle köylülere lazım gelen faydalı malumatı vermek ve köylerin istatistiki malumatlarını zapt eylemek ve ameli konferanslar vermek üzere şimdilik her livada birer seyyar ziraat mektebi açılması (İktisad Esaslarımız, s. 4-5).

Görüldüğü üzere bu hükümler de Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının erken Cumhuriyet dönemindeki gelişmelere yansımaları olarak değerlendirilebilecek bir durumun göstergesidir.

Fırka programının “maarif” kısmını oluşturan maddelerden birisi de medreselerle ilgilidir. Oldukça ilginç hususların yer aldığı bu kısımda ilk olarak; medreselerin çağın gereklerine uygun bir şekilde ıslahının elzem olduğundan bahsedilmiştir. Ardından tahsilini sultaniye medresesinde yapanların, yüksek tahsillerini Darülfünunun ilgili kürsülerinde tamamlayabilme hakkına sahip olacakları hükme bağlanmıştır. Belirtildiğine göre; medreseler de ikiye ayrılacaklardır. Bunlardan biri meslek medreseleri namıyla imam, hatip, kürsü şeyhi ve muallim yetiştireceklerdir. Diğerleri

ise sultaniye medreseleri namıyla Darülfünunun dini ilimler ve fıkıh kürsülerine talebe yetiştireceklerdir. Yine bu maddeye göre; Darülfünun mezunu ilim adamları, memleketin fıkıh ve şeri konularında irfan ve fazilet sahibi zevatı teşkil edeceklerdir. Bunlar da diğer Darülfünun mezunları gibi yeni usullere göre icazet verebilme hakkına sahip olacakları belirtilmiştir (OAİFP/70, 1918, s. 9-10).

Ülke genelinde muntazam bir surette Anaokullarının ve çocuk bahçelerinin yapımına gayret edileceği belirtilen (OAİFP/71, 1918: 10) fırka programının maarif kısmında ayrıca; ülkede ilmi ve fenni eserlerin tercümesi ve basımını yapacak encümenler ile coğrafya, jeoloji, etnografya, doğa ve tarih araştırmaları yapan akademisyenlerden mürekkep komisyonların kurulacağı kaydedilmiştir. Bundan başka ilmi telif eserlerin ve haritaların elde edilmesine yönelik araştırmaların arttırılmasının sağlanacağı belirtilmiştir. Bu kısımdaki başka bir maddede ise; ülkede millî bir kütüphane teşkil edileceği, edebiyat, tiyatro, musiki, resim gibi güzel sanatların ileri seviyeye ulaşması bağlamında gerekli kanuni çalışmaların yapılacağı vurgulanmıştır. Bunun yanında kıymetli eserlerin korunacağı da ifade edilmiştir (OAİFP/72-73, 1918, s. 10).

Osmanlı Ahali Fırkası programının maarif faslındaki son maddesi ise özel okul meselesi hakkındadır. Buna göre; herhangi bir ırk, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin her Osmanlı vatandaşının Kanun-ı Esasî'ye aykırı olmamak kaydıyla tüm tahsil derecelerinde eğitim verecek mektep açabilmesine izin verilmiştir. Yalnız ilkokul ve meslek mekteplerinde Osmanlı lisanı, tarihi ve coğrafyasının Türkçe tedrisi, diğer okullarda ise mecburi Türkçe derslerinin programa dâhil edilmesi şart koşulmuştur. Burada ayrıca; yabancı nüfuzuna tabi okulların teşkili için yardımda bulunulacağı ve kolaylık sağlanacağı da vurgulanmıştır (OAİFP/74, 1918, s. 10).

Fırka programında tüm bu aktarılan maddeler şeklinde yer alan hususların genel bir ifade ile erken Cumhuriyet dönemine ilk yansıması Dokuz Umde'de görülmüştür. Beyannamenin 5. Umdesinin 8. fıkrasında yer alan hükümde yer alan; "*Tahsil-i ibtidaide tedrisâtın tevhidî ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacâtımıza ve asri esâsata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdârı temin edilecektir. Vesait-i münâsebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır...*" (ATTB-IV, 1991, s. 517) şeklindeki ifadeler bunun göstergesidir.

Adli

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının 75-85 maddelerinden müteşekkil kısmı da "Adli" başlığı altındaki bölümü oluşturmuştur. Fırkanın bu alandaki gayesinin ne olduğu bölümün ilk hükmünün yer aldığı 75. Maddede ortaya konulmuştur. Buna göre; fırkanın adli alandaki amacının halka adalet kavramını benimsetmek ve hukuku kolay uygulanabilir bir hale getirmek olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte yargılanmadan, mahkemeye çıkarılmadan hiçbir Osmanlı vatandaşının hapsedilmeyeceği, yargı sürecinin sürüncemede bırakılmayarak mümkün mertebe süratli bir şekilde sonlandırmasının sağlanacağı gibi hususlar da adli alandaki amaçlar arasında sıralanmıştır (OAİFP/75, 1918, s. 10).

Ardından ahali arasında ortaya çıkan ufak-tefek davaların mahalli adetlere uygun ve adilane bir surette halledilme yetkisinin nahiyelere verildiği hükmüne yer

verilmiştir. Bu hükümle nahiyeler, meclisleri ve davalı tarafların hürmetini kazanmış kişiler vasıtasıyla anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü konusunda yetkilendirilmişlerdir. Sonraki maddede ise örfi idare ilanına dair hususlara yer verilmiştir. Bu bağlamda mevcut kanunların değiştirilerek sosyal adalet göz ardı edilmeden bir örfi idare ilanını ve devamını gerektirecek sebepler izah edilmiştir. Maddenin devamında da harb-i örfilerin teşkilatlarının ve muhakeme usullerinin Kanun-ı Esasi'nin garantisi altına alınacağı belirtilmiştir. Yapılacak bu düzenlemelerin müdafaa hakkını ve hâkimlerin bağımsızlığını kısıtlamayacak, güven verecek şekilde tanzim edileceği de ayrıca vurgulanmıştır (OAİFP/76-77, 1918, s. 10). Görüldüğü üzere yapılacak yeni düzenlemelerle herhangi bir örfi idare (sıkıyönetim) uygulamasının gerekçelerinin ve yürürlüğe konulmasının anayasa dâhilinde belirleneceği, müdafaa hakkı ve hâkimlerin bağımsız karar verme yetkisinin de güvence altına alınacağı taahhüt edilmiştir. Burada ayrıca; temyiz mahkemelerinin aleni olacağı, tashih-i karar usulünün lağvedileceği, siyasi suçlar için verilen idam cezasının kaldırılacağı ve vasıflı hâkimlerin sayısının arttırılacağı da belirtilmiştir (OAİFP/78-79, 1918, s. 10). Sonrasında ise hâkimlerin bağımsız karar alma yetkilerinin, şeref ve haysiyetlerinin, maaş ve terfi haklarının dikkate alınacağından, seçilme ve yargılanma usulleri hakkında bir kanun hazırlanacağından bahsedilmiştir. Yine hâkimlerin hiçbir bahane veya gerekçe ile kaza yönetimi haricindeki bir vazifeye meşgul olmayacakları kayda alınmıştır (OAİFP/80-81, 1918, s. 10).

Mahkemelerin çalışma usullerine dair ıslah/düzenleme şeklinde değerlendirilebilecek bu hususlara genel olarak; *“Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyatı kanuniyemiz ihtiyacât-ı millîyeye ve ilmî hukukun telekkiyâtına göre yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır...”* şeklindeki bir hükümle 1923 Seçim Beyannamesinde de rastlanmaktadır (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programının “adli” kısmının son maddelerinde ise; dava vekâleti işinin “muhamilik” unvanı altında düzenlenmesi ile ilgili bir kanuni düzenleme yapılacağı, tüm kanunlarla muhakeme usulüne dair yasaların basit ve anlaşılır hale getirileceği, medeni kanunun çağın ihtiyaçlarına göre düzenleneceği gibi hususlara yer verilmiştir. Programda ayıca mahkemelerde alınan harçların kaldırılması, masrafların ise davayı kaybeden, terk eden veya kabul eden taraftan tahsil edilmesi şeklinde bir düzenleme yapılacağı belirtilmiştir. Burada uluslararası hukuk açısından önem arz eden suçluların iadesi konusunda da bir mukavelename hazırlanarak bu doğrultuda uluslararası bir ittifak yapılması için çalışılacağı belirtilmiştir (OAİFP/82-85, 1918, s. 10-11). Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, millî ve zamanın şartlarına kıyasla oldukça modern bir hukuk sistemi belirlemeye çalışmıştır. Buradaki hükümlerin sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin modern bir hukuk sistemi oluşturmak gayesi ile gerçekleştirdiği inkılapların temelinde de yer aldığı görülmektedir.

Mâlî

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının bir diğer bölümü ise “malî” başlığı altındaki kısımdır. 86-93. maddelerden oluşan bu bölümün ilk maddesinde devlet

dairelerinin bütçelerinin en asgari seviyeye çekileceği, israfa mahal vermemek üzere düzenlemelere gidileceği bununla birlikte gerektiğinde bayındırlık işleri ile divan-ı umumiyenin borçlarının ödenmesi için bir bütçe oluşturulacağı belirtilmiştir. Devamında vergi konusu da ele alınmış, genel vergilerin halkı ve iktisadi hayatı zarara uğratmayacak şekilde tahsil edileceği vurgulanmıştır. Sonrasında ise; bayındırlık işlerine engel olan vergi ve emirlerin kaldırılacağı tadil ve tasarruf kanununda gerekli düzenlemelerin yapılacağı, çıkarılacak bir kararnameyle de tekâlif uygulamasına son verileceği hükme bağlanmıştır (OAİFP/86-88, 1918, s. 11).

Ardından devletin mutat masraflarının gelirlerine denk olmasının öneminden bahsedildikten sonra kalkınmaya yönelik işler için itidalli bir borçlanmaya müsaade edileceği fakat bunun da memlekete zarar vermeyecek şekilde mukavelelerle garanti altına alınacağı ifade edilmiştir. Maliye müfettişlerinin yetkilerinin her daireyi teftiş edecek şekilde genişletileceğinin de vurgulandığı programın bu kısmında ayrıca; Duyun-ı Umumiye ile ilgili bir hususa da yer verilmiştir. Bu bağlamda adı geçen kurumun borç ödemelerine ait ayrı bir kanuni düzenleme yapılacağı ifade edilmiştir. Sonraki maddede ise; bilumum emlak, arazi ve akarın imar ve ıslahı için intikal ve devir muamelelerine ait harçlar için ödeme kolaylıkları sağlanacağı hükme bağlanmıştır. Mali kısmının sonraki maddesinde para basımı hakkındaki düzenlemeler aktarılmıştır. Buna göre; kanunlara aykırı bir şekilde her türlü sikke/para basımının şiddetle yasaklanacağı, Türk parasının itibarının muhafazasına çalışılacağı ve uluslararası boyutta kabulü için tek tip madeni para uygulamasına geçileceği taahhüt edilmiştir (OAİFP/89-91, 1918). Görüldüğü üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, maliye ve para politikaları dâhilinde Türk parasının değerini ve itibarını korumayı hedefleyen millî bir yol belirlemiştir.

Fırkası programının bu kısmında yer alan bir başka husus ise yabancı sermayenin memlekete çekilmesi ile ilgilidir. 92. maddede yabancı sermayenin yerli sermaye ile ortaklığına çalışılacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte yerli sermayedarların zarar edeceği orantısız bir rekabete maruz bırakılmayacakları ve ülkenin menfaatlerine uygun bir yabancı sermaye merkezi haline getirilmesine gayret edileceği belirtilmiştir (OAİFP/92, 1918: 11). Buna benzer bir hükmü İzmir İktisat Kongresi'nin "*Misak-ı İktisad*" kısmının; "*Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesâtına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.*" şeklindeki 9. hükmünde görmek mümkündür (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 2).

Sonraki maddede savaş esnasında karaborsacılık, stokçuluk, hırsızlık veya buna benzer yöntemlerle haksız kazanç elde etme, sıradan ticari faaliyetlerini sürdüren kurumların sermaye ve istikballerini tehdiye yönelik faaliyetlerde bulunma gibi eylemlerin yasaklanacağı ifade edilmiştir. Burada ayrıca harp kazançları vergisine ait kanunun kaldırılacağı da belirtilmiştir (OAİFP/93, 1918, s. 11). Bu hüküm, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de uygulanan olağanüstü tedbirlerden birisidir.

Fırkanın kara ve nehir yolu taşımacılığı meselesini de göz ardı etmediği görülmektedir. Şöyle ki; programın bu kısmında; ülkedeki kara ve nehir yolu ile diğer ulaşım şebekelerinin yaygınlaştırılmasının fırkanın amaçlarından birisi olduğunun vurgulanması bunun göstergesidir. Yine bu kısımda ulaşım hizmetlerinde nehirlerinden mümkün mertebe istifade edileceği ve nehir yollarının inşa ve muhafazasından hükümetin sorumlu olacağı belirtilmiştir. Burada ayrıca; bunun mümkün olmaması halinde ise bu yolların imtiyazlı şirketlere verileceği vurgulanmıştır. Burada demiryolları konusuna da değinilerek Nafia Nezareti'nin demiryolu şebekesinin yeterli seviyeye yükseltilmesi amacıyla Meclis-i Mebusuna sunulmak üzere esaslı programlar hazırlanacağı belirtilmiştir (OAİFP/94, 1918, s. 517). Demiryolları konusu, Dokuz Umdede de önem verilen meselelerden birisi olmuştur. Beyannamenin 5. umdesinin 7. fıkrasındaki; *“Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsât ve fiiliyâta başlanılacaktır”* şeklindeki ifadeler bu minvaldedir (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Programın sonraki maddesinde ise şimendifer ve vapur işletmelerinin doğrudan hükümetin elinde olacağı, inşa ve tesisi kapsamındaki işlerin yanında işletmeler için ayrılacak sermayenin de bu amaçla teşkil edilecek bir şirkete tevdi edileceği hükme bağlanmıştır (OAİFP/95, 1918, s. 11-12). Ülkedeki kara, demir ve nehir yollarının arttırılması, yolu olmayan yerler ahalisinden alınan vergilerin lağvı hakkında İzmir İktisat Kongresi'nde de önemli kararlar alınmıştır. Kararlar bağlamında yolların yapımı, tamiri ve işletilmesi gibi faaliyetlerin burada da devletin/hükümetin sorumluluğuna bırakıldığı görülmektedir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 10-11).

Programın bu kısmında kara yolları işletmelerinden elde edilecek gelirlerin, başka alanlarda sarfı yerine şoselerin yapımı ve muhafazasında kullanılacağı belirtilmiştir. Sonraki maddede nehirlerin su gücünden istifade edileceği ve aydınlatma ile fabrika ya da imalathane gibi yerlere enerji sağlanması amacıyla bir teşkilat kurulacağı taahhüt edilmiştir. Burada fırkanın kuraklığın etkili olduğu arazilerde uygulanacak tarım politikaları hakkındaki planlarına da yer verilmiştir. Şöyle ki; arazide fenni yöntemlerle sulama yapılabilmesi için araştırma ve teşkilat icrasında bulunulacağı, gerekirse teşvikler verileceği ve özel kanunlar çıkarılacağı belirtilmiştir. Nakil vasıtalarına ait tarifelerin asgari seviyede tutulması, diğer ülkelerdeki mevcut en uygun tarifelerin esas kabul edileceği ve gerekli imtiyazların verileceğinin vurgulandığı parti programının son maddelerinde ise limanlar ve telefon telgraf şebekelerinin işletilmesine yönelik düzenlemeler aktarılmıştır. Bu bağlamda mevcut limanların önem ve işleyişlerine göre sınıflandırılacağı, her limanın teknik olarak çağa uygun hale getirileceği ve liman imtiyazlarının verilmesinde Osmanlı ticaret filosunun hak ve yetkilerinin muhafaza edileceği hususları belirtilmiştir. Fırka programının 101. Maddesinde ise, ülkede ihtiyaçları karşılayabilecek düzeyde bir telgraf ve telefon şebekesi ile gerekli iletişim ağının tesis edileceği vurgulanmıştır (OAİFP/96-101, 1918, s. 12). Tüm bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, millîlik ilkesini her zaman ön planda tutmuştur.

Ziraî

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programında yer alan bir diğer bölüm ise “ziraî” başlığını taşımaktadır. 102-115. maddelerden oluşan bu bölümde fırkanın ülkedeki ziraatın gelişimi için ortaya koyacağı uygulamalar sıralanmıştır. Fırkanın bu konudaki çalışmalarının başlıca hedefleri ise ilk maddede özetlenmiştir. Madde şu şekildedir: “Memlekette usul-i cedide ile ziraat icrası, azami miktarda araz-i haliyeden istifade edilmesi için lazım gelen fenni, idari teşkilâtın bir an evvel tatbiki teklif olunacaktır.” Görüldüğü üzere Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, ülkedeki ziraatın modern usullerle yapılmasını, tarım arazilerinden mümkün olduğunca çok istifade edilmesini ve bunlar için gerekli fenni ve idari teşkilatların tesisini hedeflemiştir. Bir sonraki maddede ise her çiftçinin arazi sahibi yapılacağı, başkasının hesabına çiftçilik yapma ve her türlü angarya teklifinin ilgası hususunda düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir (OAİFP/102-103, 1918, s. 12). Bu konu, Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde 1946 yılında “toprak reformu” meselesi şeklinde gündeme gelmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)’nin içerisinde Demokrat Parti (DP)’nin çıkmasının görünür sebebinin teşkil etmiştir (Eroğul, 2017, s. 9-13).

Programın bundan sonraki maddesi de oldukça önemlidir. Şöyle ki; büyük sermayeli anonim zirai şirketlerin geniş alanlarda çok çeşitli üretim yapabilme kapasitesine sahip olmalarına karşın, çiftçiler arasında alet-edevat, sulama ve tohumluk temini gibi konularda faaliyet gösteren kooperatif tarzı şirketlerin kurulmasının destekleneceği belirtilmiştir. Burada ayrıca tarıma elverişli arazileri belirleyip bunların köylüye dağıtımını yapacak büyük sermayeli zirai şirketlerinin tesisine destek verileceği de kaydedilmiştir. Ziraat Bankası’nın gelişimi ve zirai hayata nasıl katkı sağlayacağı gibi konularla ilgili maddelere de yer verildiği programın bu kısmında ayrıca Ziraat Bankası’nın sermayesinin güçlendirileceği şubelerinin nahiyelere kadar genişletileceği ve köylü tasarruf sandıklarıyla birlikte çalışacakları taahhüt edilmiştir. Bundan başka Köylü tasarruf sandıklarının mahiyetini ve Ziraat Bankası’nın bunlarla ilişkilerini düzenleyen bir kanun teklifinde bulunulacağı ve bankanın nizamnamesinde bir düzenleme yapılacağı da belirtilmiştir (OAİFP/102-103, 1918, s. 12).

Ziraat Bankası hakkında bu doğrultuda bir karar İzmir İktisat Kongresi’nde de alınmıştır. “Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zürraî Meseleleri” başlıklı kısmındaki maddelerde Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında yer alan hususların neredeyse tamamı bulunmaktadır. (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 9). Ayrıca yine Ziraat Bankası’nın sermayesinin güçlendirilmesi hükmü, Dokuz Umde’nin 5 umdesinin 4. fırcasında da yer almıştır. Bu hüküm ise şu şekildedir: “Ziraat Bankası’nın sermayesi tezyîd olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.” (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Fırka programının sonraki maddesinde Maarif Nezareti bünyesindeki iklim araştırmaları yapan “Tetkikat-ı İklimiye Genel Müdürlüğünün Ziraat Nezareti’ne bağlanacağı belirtildikten sonra ülkesinin muhtelif mahallerinde gözlem merkezleri kurulacağı ve ülkenin iklim haritasının çıkarılacağı kaydedilmiştir. Fırka programında zirai alanda teorik ve uygulamalı eğitim konusuna önem verildiği de görülmüştür. 107. maddede muhtelif mahallerde yeterli derecede ziraat idadileri ve uygulama tarlaları

teşkil edileceği, ziraat muallimleri tarafından hangi mahsulün nerede yetiştirileceğini gösteren bir ziraat haritasının yapılacağı ifade edilmiştir (OAİFP/104-107, 1918, s. 12-13).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programında ahaliye toprak dağıtımı ile ilgili gerekli hukuki düzenlemelerin yapılacağı ve bir kanun teklifinde bulunulacağı gibi hususlara da değinilmiştir. 108. madde bu doğrultuda hazırlanmış olup, bir kısım arazinin tarım ve iskâna müsait bir hale getirilmesinden sonra usulüne uygun olarak çiftçiye dağıtılacağı ve nüfusun refahını temin amacıyla tapu itasını sağlayan bir kanun teklifinde bulunulacağı hükmü yer almıştır. Burada ayrıca; Ziraat Bankası'yla bahsedilen işleri yürütmek üzere tesis edilecek teşkilatın çiftçiye alet-edevat ve tohumluk tedariki ile hane inşası gibi yardımlarda bulunacağı da vurgulanmıştır (OAİFP/108, 1918, s. 13). Çiftçiye alet-edevat ve makine yardımı yapılması konusuna Dokuz Umdenin 5. maddesinin 5. fıkrasında; *"Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikysta idhâl olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevat-ı ziraiyyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır."* şeklindeki hükümlerle sonraki süreçte de önem verdiği görülmektedir (ATTB-IV, 1991, s. 517). Diğer taraftan fırka programında dört sene üst üste ekilmeyen ve imar edilmeyen arazilerin müzayede usulü ile başkalarına verileceği, şayet arazi meccanen verilmiş veya miri ise bedel karşılığında birine verme yetkisinin hükümete ait olacağı da sonraki maddede belirtilmiştir (OAİFP/108-109, 1918, s. 13).

Programın bu kısmında zirai hastalıklara karşı verilecek mücadele ile hayvanlara yönelik uygulanacak fenni çalışmalarından da bahsedilmiştir. Ülkedeki bağıcılığın ve gül tarımının daha iyi hale getirileceği, sütçülük, yoğurtçuluk, peynircilik, yağcılık, tavukçuluk, kozacılık, şarapçılık, konservecilik, ispiroculuk ve şekerçilik gibi sanayi dallarının geliştirileceği, şeker pancarı üretiminin teşvik edileceği belirtilmiştir. Hayvancılık alanında araştırma yapılması ve muhtelif cinslerin ıslahı kapsamında kanun çıkarılarak teşkilat icrasına gidileceğinin de yer aldığı fırka programında, çiftçiden istenen aşar vergisiyle diğer ağır verilerin kaldırılacağı taahhüt edilmiştir (OAİFP/110-113). Aşar vergisi daha sonraki süreçte İzmir İktisat Kongresi'nin de en önemli meselelerinden birisi olmuştur. *"Aşar Meselesi"* başlığı altında *"Aşar vergisinin lağvı"* ve *"Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadıyla her hangi bir nam ve hangi bir usul ile olursa olsun mutedil bir vergi ihdas edilmesi"* şeklindeki hükümlerle karara bağlanmıştır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 8). Bununla birlikte Dokuz Umde'nin 5. maddesinin 1. fıkrasında da; *"Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nikat esaslı bir surette ıslah edilecektir."* şeklinde bir hükme yer verilmiştir (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Çiftçinin fenni ziraata teşviki için mükâfat taksiminden de bahsedilen programın "zirai" kısmının son maddelerinde ise ormanların korunması hususuna değinilmiştir. Burada ülkede günden güne tahrip edilen ormanların kurtarılacağı, boş yerlerin ağaçlandırılması için Ziraat Nezareti'ne teklifte bulunulacağı kaydedilmiştir. Bazı üretim merkezlerinin ve maden ocaklarının ihtiyacını için ormanlardan yakacak temin eden köylülere baltalıklar tahsis edilerek ağaçlıkların tahribatının engelleneceği de burada vurgulanan diğer bir husustur (OAİFP, 114-115, 1918, s. 13).

Ormanlar meselesine İzmir İktisat Kongresi'nin "Orman Meselesi" başlığı altındaki 9 madde oldukça genişçe yer verilmiştir. Buradaki; "Türkiye halkı, servet itibarı ile bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakihtir. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır." şeklindeki 5. madde, bunun göstergesidir. Diğer maddelerde ormanların çoğaltılması, ihtiyaç duydukları binaları yapmak üzere köylüle miri ormanlardan yararlanma izni verilmesi ve ağaç bayramlarında ağaç dikmenin mecbur kılınması gibi hükümlerde bulunmaktadır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 1, 22). Bu bağlamda Dokuz Umdenin 5. maddesinin 10. fıkrasında ise şu şekilde bir hükme yer verilmiştir: "Ormanlarımızdan terekkiyât-ı fenniyyeye muvafık surette istifadeyi meadinimizin en nâfi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vazolunacaktır." (ATTB-IV, 1991, s. 518).

İktisadî

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının son bölümü ise "iktisadî" başlığı altındaki maddeler teşkil etmiştir. 116-143. maddelerden oluşan bu bölüm, fırka programının en geniş kısmıdır. Tıpkı diğer bölümlerdeki gibi fırkanın izleyeceği iktisadi politikanın temel amacı bölümün ilk maddesinde verilmiştir. Bu madde şu şekildedir: "Fırkanın maksadı ihtiyacat-ı memleketin mümkün mertebe istihsalât ve imalat-ı mahalliyeye ile tatmini ve mahsulat ve mamulat-ı Osmaniye'nin Pazar-ı âlemde temin-i revac ve muvaffakiyetle servet-i umumiyenin tezayüdüdür". Yani; fırkanın asıl amacının ilk etapta ülkenin ihtiyacını temin edecek bir yerli bir üretim gerçekleştirmek ve mamullerin uluslararası pazarlarda değerli kılmak olduğu kaydedilmiştir (OAİFP/116, 1918, s. 13).

Yerli üretim hususu, İzmir İktisat Kongresi'nin "Misak-ı İktisad" kısmının 4. maddesinde de yer almıştır. "Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, seroette ve ithalatta israftan kaçınır. Millî istihsalini temin için icâbında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır" şeklindeki hüküm, bunun göstergesidir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 1).

Fırkanın bu konudaki millîliği sonraki maddede de öne çıkmaktadır. Şöyle ki; yerli ürünlerden bir kısmının hammadde olarak dış pazarlara ihracının önem arz etmesine rağmen sanayinin gelişimini ve işçi ücretlerinin artırılmasını sağlamak için üretim mallarından ve içeride işlenmesi maliyetli olan hammadde ürünlerinden ağır bir ihraç vergisi alınacağı belirtilmiştir. Bu uygulamanın oluşabilecek tepkiye bağlı olarak ülkede üretimin durmasına veya azalmasına yol açmamasının engelleneceği de ayrıca açıklanmıştır. Bundan başka burada; işlenmek üzere ithal edilen hammadde için gümrük vergisi alınmayacağı da belirtilmiştir (OAİFP/117, s. 13). Gümrük meselesinin İzmir İktisat Kongresi'nde de ele alınan konulardan olduğu görülmektedir. Kongre kararlarında "Sanayi Grubunun İktisad Esasları" kısmındaki "Gümrüklere Himaye Usulü" başlığı altında yer alan dört madde, fırka programındaki hükümlerin detaylı şekli olarak değerlendirilebilir. Bu maddeler şu şekildedir:

- a) Memleketimizde ihtiyaçlarımıza kâfi bir derecede imal olunan emtianın hariçten ithaline ağır gümrükler vaz'ı suretiyle mümanaat olunması.

- b) Memleketimizde mevcut ve ihtiyacâta kâfi olan mevadd-ı ibtidaiyenin ağır gümrük resimleri vaz'ile hariçten ithâlinin men'i ve bilakis memleketimizde mevcut olmayıp sanayimize lazım olan mavadd-ı ibtidaiyyenin gümrük resminden muaf olarak idhâlinin temini.
- c) Bilumûm sanayi için lazım olan makine ve makine aksamının gümrükten muafiyeti.
- d) Memlekette ne mamûl ve ne gayrı mamûl bulunmayan asar ve semerât-ı sanatın ve bize lazım olanlarının bilâ resim veya hafif bir gümrük resmiyle idhâli.

Diğer taraftan kongrenin "Ticaret-i Bahriye Meseleleri" dâhilinde deniz ticaretine dair "Gümrük Muamelâtı" adı altındaki kararlarda da benzer hükümlere rastlamak mümkündür (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 41, 30-31). Ayrıca; Dokuz Umdenin 5. maddesinin 5. fıkrasındaki; "...çiftçilerimizin alât ve edevatı zıraiyyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır" şeklindeki hükmüyle 6. fıkradaki; "...Mevadd-ı ibtidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuatı memleket-i dahilîde vücuda getirmek için himaye ve teşvikât icrası ve mükâfat itası suretleriyle azami tedâbir alınacaktır..." hükmü de söz konusu hususların erken Cumhuriyet dönemindeki yansımalarıdır (ATTB-IV, 1991, s. 517).

Programın devamında ise ülkede kendi hammaddesini tedarik eden sanayi kuruluşlarının tasnif edilerek bunlara üst düzey bir korumacılık müdahalesinde bulunulmayacağı vurgusu yapılmıştır. Bilhassa halıcılık, alacacılık⁶, çinicilik, savatçılık⁷, kumaşçılık gibi imalathanelerin kaybolmasını önlemek amacıyla bunları bir ortaklık zemininde bir araya getirerek daha büyük imalathanelere dönüştürüleceği taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte burada; hammadde ürünlerinin temini ile üretim ve ihracat faaliyetlerinin ödüllendirilmesi gibi konularda İktisad Nezareti'nce bir teşkilat oluşturulacağı ifade edilmiştir. Ardından da Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda ihtiyaçları karşılar nitelikte değişiklikler yapılacağı ve üreticiye şümulü yardımda bulunulacağı vurgulanmıştır (OAİFP/118-119, 1918, s. 13-14). Bu husus İzmir İktisat Kongresi kararlarında ise; "Sanayi Grubunun İktisad Esasları" kısmının "Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında" başlığı altında yer alan 8 madde ile detaylandırılmıştır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 42-43).

Fırka programında yerli üretimi teşvik amacıyla kırsaldaki mahalli/yerel üretim merkezlerinin en önemli kollarından olan köy değirmenlerinin ıslahı ve geliştirilmesi konusuna da değinilmiştir. Bu bağlamda mevcut köy değirmenleri yerine fenni değirmenlerin kurulacağı taahhüt edilmiştir. Şeker, kâğıt, ispiroto fabrikalarının, mandıraların ve tüm zirai üretim merkezlerinin gelişimine gayret edileceği vurgulanan programın bu kısmında madencilik mesleği ve maden üretim merkezleri için köklü düzenlemeler yapılacağı da kaydedilmiştir. Ayrıca; madenlerden yeterince istifade edilebilmesi amacıyla sektörün teşvikine çalışılacağı; maden arama ve işleme ruhsatının verilmesinde yerli tebaaya öncelik verileceği de burada hükme bağlanmıştır. (OAİFP/120-121, 1918, s. 14). Madenler konusu İzmir İktisat Kongresi'nde

⁶ Pamuklu dokuma işi için kullanılan tabirdir.

⁷ Gümüş işlemeciliği için kullanılan tabirdir.

“Maden Meselesi” dâhilinde 9 madde ve 3 fıkra şeklinde karara bağlanmıştır. Bu maddeler de yine fırka programındaki maddelerin detaylı bir şeklidir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 22-24).

Madenlerle ilgili olarak fırka programının devamında ise büyük maden teşebbüsleri için yerli ve yabancı sermayedarların birleşmelerinin ve nakil vasıtası konusunda madencilere imtiyazlar verilmesinin sağlanacağı aktarılmıştır. Bu kısımda ayrıca; çağdaş sanayiinin gelişimi için ülke şartları dâhilinde bir program hazırlanacağı, madeni ürünlerin mamul şeklinde ihraç edileceği ve eski zanaat merkezlerinin korunması yoluyla millî kuvvetin sarfının önüne geçileceği de vurgulanmıştır (OAİFP/122-123, 1918, s. 14).

Programın “iktisadi” başlığı altındaki 124. maddesinde de kara ve deniz nakil vasıtaları üreten imalathanelerin işlerliğine süreklilik kazandırılacağına değinilmiştir. Bununla birlikte iktisadi buhranları doğuran işçi grevlerini meşru yollarla engellemek adına işçi teşekküllerinin destekleneceği belirtilmiştir. Bu minvaldeki diğer bir madde ise nakil vasıtalarıyla ilgili olan 126. maddedir. Maddede; tarım ve sanayi ürünlerinin, özellikle de yerli ihraç mamullerinin nakliyat şirketlerince düşük tarifelerle sevklerinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Maddenin devamında ise bir millî ticaret filosu ile yerli ürünlerin dış pazarlarda teşhirini yapacak bir teşkilat oluşturulacağı kaydedilmiştir (OAİFP/124-125, 1918, s. 14).

Programın bu kısmında toplanma ve boykot eylemleri ile ilgili hususlara da açıklık getirilmiştir. Başlangıçta millî yapıda toplanma ve boykot kültürünün olmadığı vurgulandıktan sonra yalnızca kamuoyu yararına hükümet tarafından gerçekleştirilen toplanma eylemlerine bazı şartlar dâhilinde izin verilebileceği belirtilmiştir. Burada ayrıca başta maden, matbaa, orman ve sanayi kollarında çalışan devlet memurlarının ticaret yapmasının yasaklanacağı fakat yeri geldiğinde bayındırlık işleri ile alakalı kurumlara ya da ticari merkezlere ortak olabileceği hükmüne de yer verilmiştir. Fırka programında kömür üretimi, ithalatı ve ihracatı hususlarına da değinilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak kömür fiyatlarının devletin iç durumu, ilişkili olduğu ülkelerin vaziyeti, ziraat ve sanayiinin gelişim hızı gibi faktörlerin dikkate alınmasıyla belirleneceği vurgulanmıştır. Burada çalışanların haklarının korunacağı da vurgulanmıştır. Diğer taraftan yapılacak ticaret anlaşmalarında ülke menfaatlerinin göz ardı edilmeyeceği de belirtilerek, bununla ilgili bilimsel çalışmalar yapmak için başkentte bir iktisat akademisinin kurulacağı da kaydedilmiştir (OAİFP/126-128, 1918, s. 14).

İktisadi işlerin yürütülmesi gayesiyle bazı idari düzenlemelerin yapılacağı da programda yer verilen hususlardandır. Bu bağlamda 129. maddede Ticaret Şehbenderliğinin Hariciye Nezareti’nden ayrılarak İktisat Nezareti’ne bağlanacağı, vazifelerini layıkıyla yapabilmeleri için gerekli teşkilatların kurulacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda yerli mahsullerin dış pazarlara sevkini ve tanıtımını yapmak, ülkenin dışarıda iktisadi menfaatlerini korumak amacıyla şehbenderlerin aktif faaliyet gösterebilmelerine olanak sağlanacağı hükme bağlanmıştır. Şöyleki; programın sonraki maddesinde yerli ürünlerin yabancı ülkelere sevkini yerli nakil şirketleri tarafından yapılmasına çalışılacağına altı çizilmiştir. Burada ayrıca; yerli ürünlerin sergilendiği

numune müzelerinin teşkil edileceği ve açık arttırma usulüyle satış işlemlerinin yürütülebilmesi gayesiyle uluslararası bir ofis tesis edileceği hususlarına da yer verilmiştir. Bu ofisin ticaret, ziraat, sanayi odaları ve müstahsilleri ile ilişki kurması için gerekli nizamnamelerin oluşturulacağı ve bu teşkilat üzerinden dış şehbenderliklerdeki memurlar vasıtasıyla satışlar yapılacağı da burada vurgulanan hususlardandır (OAİFP/129-130, 1918, s. 15).

Ticaret odaları hakkında yasal düzenlemeler yapılarak ve yurtdışında da Osmanlı Ticaret Odalarının kurulacağına da belirtildiği fırka programının bu kısmında tüccar ve meslek odaları ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Bu bağlamda ilkin; herhangi bir din, cins ve mezhep ayrımı olmaksızın ülkedeki tüm tüccarların meslek dayanışmasını öngören birliklerin teminine çalışılacağı belirtilmiştir (OAİFP/131, 1918: 15). Ticaret Odaları konusu da İzmir İktisat Kongresi'nde gündem teşkil etmiştir. Fırka programındakilere benzer fakat daha detaylı içeriklere sahip olmak üzere burada alınan kararlar 6 maddeden müteşekkildir. Kararlar, odaların yaygınlaştırılması vurgusunu içermektedir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 23-24).

Programın bu kısmında yerli tüccarların yabancı ülkelerle ilişkilerde büyük bir rol oynamasına ve tüccarlar arasındaki uluslararası anlaşmazlıkların sulh heyetleri tarafından halline çalışılacağı vurgulanmıştır. Yine bu minvaldeki bir diğer maddede ise tüccar ve üreticiye itibar kazandıracak müesseseler ile yerli sigorta şirketlerinin sayısının arttırılacağı konusuna değinilmiştir. Ardından her tür iktisadi şirketin kuruluşunu teşvik etme gayesinde olunduğu, özellikle de anonim şirketler için himaye yetkisi verilerek sayılarının çoğaltılacağı kaydedilmiştir. Devamında ise tüm bu faaliyetlerin İktisat Nezareti, İktisat Akademisi ve Ticaret Odaları tarafından ciddiyetle ve ilmi yöntemlerle yürütüleceği, zararlı teşekküllere izin verilmeyeceği ve sermayenin faydalı işlerde kullanımının özendirileceği de kaydedilmiştir (OAİFP/132-134, 1918, s. 15).

Fırka programının bu bölümünde ticari ortaklıklarla ilgili düzenlemeleri içeren maddelere de yer verilmiştir. 135. maddede ortaklık esasının birinci derecedeki mesai erbabı ile ikinci derecedeki mesai erbabı ve yabancı sermayedarlar arasında tesis edilmesinin sağlanacağı taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte sınai ve bilhassa da zirai ticarete dış sermayedarların katılımına ancak bu iki ortaklığı mümkün olmadığı durumlarda izin verileceği de burada hükme bağlanmıştır. Sonraki maddede ise kara ve deniz ticaret kanunları ile diğer iktisadi kanunların ve nizamnamelerin ihtiyaçlara göre çağdaş uluslararası normlara göre düzenleneceği belirtilmiştir (OAİFP/135-136, 1918, s. 19). Bu hususlar İzmir İktisat Kongresi'nde "*Kavanin ve Ahkâm-ı Ticariyenin Islahı ve Ta'dili*" başlıklı bölümde geniş bir şekilde ele alınmıştır (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 22). Programın sonraki maddesinde ise Türk ziraatçısını, sanayicisini ve tüccarını batıdaki gelişmelerden haberdar edebilmeye yönelik müesseseler teşkil edileceği hatta bilgi ve ilmi tecrübenin arttırılması amacıyla seyahatler düzenleneceği kaydedilmiştir (OAİFP/137, 1918, s. 15). Yine buna benzer hükümlere İzmir İktisat Kongresi'nin "*Misak-ı İktisad*" kısmının 11. maddesinde de rastlanmaktadır. Söz konusu madde de hangi meslek ve zümreye mensup olurlarsa olsunlar Türklerin anlaşmaya meyilli bir yapıda oldukları ve bu itibarla el ele vererek memleketlerini ve

birbirlerini tanımak için seyahatler yapabilecekleri kaydedilmiştir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 2).

Fırka programında işin bu minvaldeki reklam boyutuna da değinilmiştir. Ülkedeki ticaret, sanayi ve ziraat erbabının dışarıya tanıtımı ve diğer ülkelerle ilişkileri konusunda kamuoyunu bilgilendirmek üzere farklı dillerde risaleler, kataloglar, rehberler ve salnameler neşredileceği hususu eklenmiştir. Bu suretle doğu ile batı ticaretinin birbirine bağlanmasının ilgili makamlardan ve heyetlerden talep edileceği kaydedilmiştir. Diğer bir maddede de ticaret, ziraat ve sanayi okullarının sayısının arttırılacağı ve ihtiyaçları karşılayabilecek bir tarzda ıslah edilerek mezunların iş hayatına atılmaları için gerekli resmi ve özel teşkilatların tesis edileceği belirtilmiştir. Bu teşkilatlar arasında birlik ve dayanışmanın oluşturulacağı ve mezunlarının yüksek idari makamlara gelmelerine destek olunacağı da ayrıca vaat edilmiştir (OAİFP/138-139, 1918, s. 15).

Fırka programının son maddelerinde ise Osmanlı ülkesindeki ziraat, sanayi ve ticaret erbabının tefrik ve tasnif edileceği, mesleki haysiyetlerinin muhafaza edileceğinin altı çizilmiştir. Burada ayrıca; bunların itibarının temini için bir nizamname hazırlanacağı da kaydedilmiştir. Bir başka maddede de işçi sınıfının sıhhati, çalışma saatleri, tatil hakları, emeklilik sigortaları ve çoluk çocuklarının durumuna dair düzenlemelere yapılacağı belirtilmiştir. Maddeye bu düzenlemenin İktisat Nezareti'nce yapılacağı da eklenmiştir (OAİFP/140-141, 1918, s. 15-16). İşçi hakları, İzmir İktisat Kongresi kararlarında "İşçi Grubunun İktisad Esasları" başlığı altında 34 maddede ele alınmıştır. Bu maddeler, fırka programındakilerle aynı doğrultuda olup fakat daha detaylı hükümler içermektedir (İktisad Esaslarımız, 1339, s. 47-51).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının "iktisadi" faslının son iki maddesini oluşturan 142. ve 143. maddelerinde ise ülkede yetişen ürünlerin yabancı ülkelerdekilerle rekabet edebilmesi için devlet himayesine alınacağı ve ziraat, sanayi ve ticaret erbabının zararına olan vergilerin düzenleneceği belirtilmiştir (OAİFP/142-143, 1918, s. 16).

Sonuç

Mütareke döneminde kurulan Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, iktisadi düşünce dâhilinde faaliyet göstermiş bir siyasi teşekküldür. Fırka, programının başlangıcında da belirtilmek suretiyle; toplumsal ekonominin teminini, hükümetin ya da şahısların elinde bulunan boş arazinin halka taksimini, halkın üretime iştirakini, tarım ve sanayi erbabının haklarının belirlenmesini ve egemenliğin halka aidiyetini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Fırka, çağdaşı olan diğer birçok siyasi fırka ve örgüt gibi dönem itibarıyla ortaya çıkan; devletin nasıl kurtulacağı ve istikbalinin ne olacağı meselelerine çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Programında siyasi, sosyal ve askeri meselelere yönelik çözüm önerileri yanında ağırlıklı olarak zirai, iktisadi ve sanayii alanlarında ülkenin kalkınması için gerekli görülen husus ve uygulamalara da yer verilmiştir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programı; Esâsiyât, Teşkilât, Dâhilî, İçtimaî, Maarif, Adlî, Mali, Ziraî ve İktisadî başlıklarını taşıyan kısımlardan oluşmuştur. Bu başlıkların içeriklerinde yer alan maddeler, dönemin şartları dikkate alındığında son

derece ileri görüşlü bir düşüncenin ürünleri olduğu görülmektedir. Bunun yanında gerek bu başlıkların içeriklerinin ve gerekse tamamının değerlendirilmesi durumunda fırka programının son derece millî esaslara dayalı olarak hazırlanmış olduğu dikkati çekmektedir. Başta Ahmet Hamdi (Başar) Bey olmak üzere yakın dönem Türk tarihinde “millî iktisat” düşüncesiyle ortaya çıkan iktisatçıların fırkanın kurucuları arasında yer alması bu durumun göstergelerindedir. Bu yüzden de mütareke döneminde kurulmuş bir siyasi örgüt olmasına rağmen Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının, Millî Mücadele sonrasında tesis edilen yeni Türk Devleti'nin millî politikalarının öncülük edecek mahiyette olduğu söylenebilir.

Çiftçinin topraklandırılması, Aşar vergisi, Ziraat Bankası, Teşvik-i Sanayi Kanunu, yeni yasal düzenlemeler, mahkemelerin yapısı/çalışma sistemeler ile ziraat ve üretimin desteklenerek ülkenin kalkınmasının sağlanması gibi konular fırka programında değinilen konuların başında gelmektedir. Bu konular dâhilindeki birçok hükmün daha sonra erken cumhuriyet dönemi olarak da adlandırılan Atatürk Dönemi millîleşme politikalarının da temel unsurlarını teşkil etmiştir. Bilindiği üzere Atatürk Dönemi millîleşme politikalarının birçoğu iktisadi alanda olup, bunların temeli; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile 1923 yılında TBMM'nin daha demokratik bir şekilde yeniden yapılandırılması amacıyla yayımlanan ve “*Dokuz Umde*” olarak da bilinen 8 Nisan 1923 tarihli Seçim Beyannamesi'ne dayanmaktadır. Karşılaştırma yapıldığında Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında yer ver verilen birçok hususun 1921 Tarihli Teşkilât-ı Esasiye'de, İzmir İktisat Kongresi kararlarında ve 1923 Seçim Beyannamesinde bulunduğu görülmektedir. Bu durum da Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının, millîleşme politikalarının bağlamında erken Cumhuriyet devrinin, Mütareke Dönemindeki temsilcisi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Extended Abstract

The Ottoman People's Economy Party was established in the Hacı Eyüp Inn in the Balık Pazarı district of Istanbul in November 1918. The Ministry of Internal Affairs gave its approval for the establishment of the division after the articles contrary to the Kanun-ı Esasi and the Compulsory Military Service were abolished in its program. The founder of the party is a merchant named Ermenekli Mehmet Nuri Bey. In the management staff; journalist Lütfü Arif (Kenber), merchant Hüseyin Hüsnü Bey, and Ahmet Hamdi (Baser) Bey, who was one of the organizers of the Izmir Economics Congress in 1923 and later among the founders of the Free Republican Party and the Democrat Party. Ahali İktisat Fırkası (People's Economy Party) was established with the aim of making the farmer the owner of the land and increasing the welfare of the agricultural producer. It is possible to say that the founders of the party were influenced by Ziya Gökalp's Economic Turkish movement. The Ottoman People's Party was the first political organization of the Armistice Period, which was included in the political scene by adopting the national economy view. The first important activity of the Ottoman People's Economy Party was the congress held in Istanbul on February 4, 1919 with the participation of about 70 members. This congress, where discussions were held on the issues of participation and candidacy in the 1919 elections and the

measures to be taken against the economic problems in the country, is also the first congress of the party. The party prepared a declaration to be submitted to the Ottoman Government after the congress. In the declaration, the tax issue related to the economic development of the country, especially the punishment of those who acquired wealth through bribery, corruption, theft, looting and abuse during the war years, the prohibition of smuggling, the registration of foreign trade and the production of coal were discussed. The most prominent feature of the Ottoman People's Economy Party is its program. There were many provisions in the political, social, economic and agricultural fields within the administration of the state. Almost all of these provisions, especially on economic issues, were created within the framework of the principle of nationality. This principle is seen not only in articles containing financial, agricultural and economic provisions, but also in articles and provisions under the headings of social, educational, judicial, financial and public. Among the founders of the sect, the economists who adopted the "national economy" thought of the period were very effective. The sect program, which also presents a democratic and contemporary appearance; It consists of 10 sections as Esâsiyât, Organization, Internal, Social, Education, Adlî, Mali, Umrani (Public Works), Agricultural and Economics, and 143 items under them. In these articles, the provisions that include the necessary practices and the policy to be followed in order to get the country out of the economic and political bottleneck it is in as of the period are included. Some of these are issues such as the land of the farmer, Tithe tax, Ziraat Bank, Incentive-i Industry Law, new legal regulations, the structure of the courts/working systems, and the development of the country by supporting agriculture and production. This means that the party has an opinion in every field within the country's administration and has policies to be followed. Many provisions within these issues constituted the basic elements of the nationalization policies of the Atatürk Period, which was later called the early republican period. As it is known, many of the nationalization policies of the Atatürk Era are in the economic field, and the basis of them is; It is based on the İzmir Economy Congress held between 17 February and 4 March 1923 and the Election Declaration dated 8 April 1923, also known as "Dokuz Umde", which was published in 1923 for the purpose of restructuring the Turkish Grand National Assembly in a more democratic way. Therefore, when a comparison is made, it is seen that many of the issues included in the program of the Ottoman People's Economy Party are also found in these documents. Some of these issues were even found in the Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, which was the first constitution of the new Turkish State established after the National Struggle and was proclaimed by the First Grand National Assembly on January 20, 1921. As a matter of fact, this situation reveals the fact that the Ottoman Public Economy Party was the representative of the early Republican period in the Armistice Period in the context of nationalization policies. In this study; Some provisions in the program of the Ottoman People's Economy Party and mentioned above were compared with the items in the documents mentioned above, belonging to the early Republican period. Thus, the effects of the Ottoman Public Economy Party, which was established in the Armistice Period, on the transition process to the Republic were tried to be revealed.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CBDA) Osmanlı Arşivi (BOA)

TBMM Arşivi

Sürelî Yayınlar

Ceride-i Resmîye

Düstur

Millîyet

Söz

Vakit

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Hamdi Başar'ın hatıraları, meşrutiyet, cumhuriyet ve tek parti dönemi "Gazi Bana Çok Kızımış" (C.1) (2007). (M. Koraltürk, haz.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri (1991). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Baykal, B. S. (1960). Birinci Meşrutiyete dair belgeler. *Bellekten*, XXIV(96), 609-623.

Coşar, N. (1996). Aşar vergisinin kaldırılma nedenleri. *Toplumsal Tarih*, 7(35), 21-29.

Çetin, C. (2002). *Millî iktisat düşüncesi ve ticaret-i umumiye mecmuası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Eroğul, C. (2017). *Demokrat parti tarihi ve ideolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Evren, A. (1991). *Ahmet Hamdi Başar ve iktisadi devletçilik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Gökbalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Harp kazançları vergisi hakkında kararname. (1335). İstanbul: Matbaa-i Amire.

İktisad esaslarımız 17 Şubat 339: 4 Mart 339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk iktisad kongresinde kabul olunan esaslar ve irâd olunan nutuklar. (1339). İzmir: Anadolu Matbaası.

Kili, S.-Gözübüyük, A. Ş. (2006). *Sened-i İttifaktan günümüze Türk anayasa metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Osmanlı Ahali İktisâd fırkası programı. (1918). İstanbul: Evkaf Matbaası.

Palamut, M. E. (1987). Aşar ve düşündürdükleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43(1-2), (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan), 69-78.

Pur, H. P. (2015). *Limancı Hamdi Ahmet Hamdi Başar Türk ekonomisi ve vergi sistemine katkıları*. İstanbul: Filika Yayınları.

Serçe, U. (2020). Ahmet Hamdi Başar'ın Demokrat partideki yılları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 (7), 100-116.

Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de siyasi partiler*. (C. II Mütareke Dönemi). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunçel, A. K. (2016). Cumhuriyet idaresinin mali konulardaki hassasiyetine ilişkin ziraat bankası örneği. *Journal of Life Economics*, 3(4), 201-221.

Uras, G. (2008, 18 Ocak). Limancı Hamdi Bey. *Millîyet*.

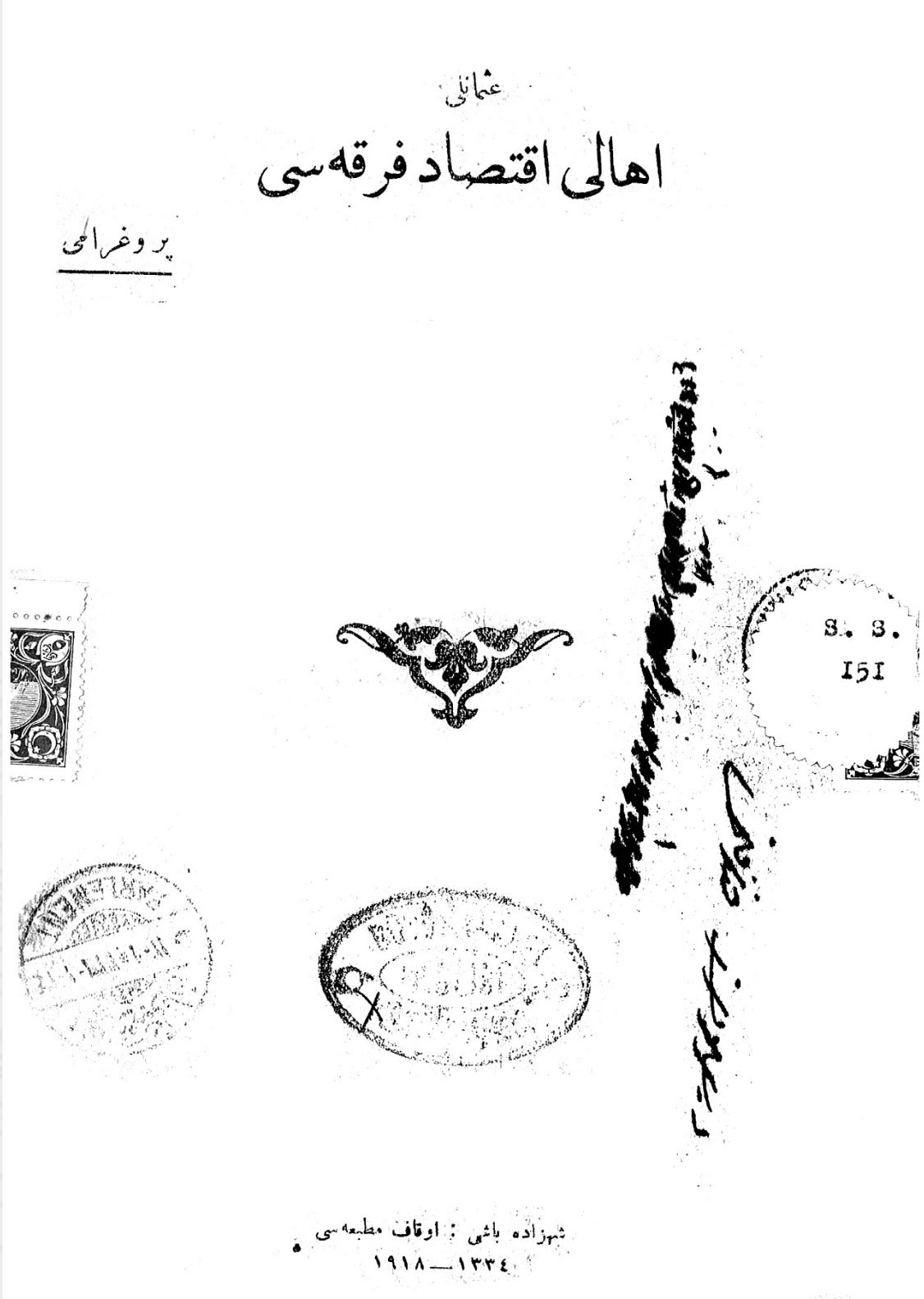
Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

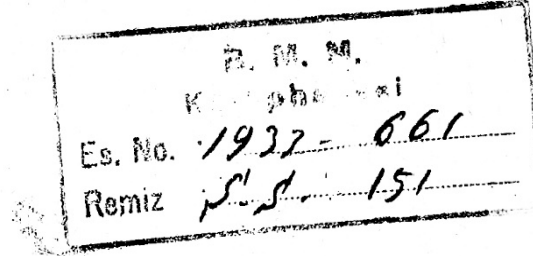
İnternet Kaynakları

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#t> (S.E.T: 12.03.2022).

EKLER

EK-1: Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı (OAİFP)

عثمانی

اهالی اقتصاد فرقه‌سی پروغرامی

اجرا آتنده مستقادر. عمومک و آخر بر شخصک حریت و منفعتنه تعلق ایدن مسئله لردن غیرى احوالده بو حریت هیچ بر وجهله تقیید ایدیلهمه ز . عثمانیلرده صنف زادکان اولادینی کبی رتب ملکیده دن ملغادر. هرکس قانون و جمعیت نظرنده عینی حقه مالکدر .

ماده ۴ — عثمانی مملکتنده اسارت، مصادره، آتقاریه، جریه کلیاً ممنوعدر .

ماده ۵ — تجارت و سبی و عمل هر صورتله و هرکس ایچون سربستدر .

ماده ۶ — بلاتفریق جنس و مذهب هر عثمانی قابلیت و اقتدارینه کوره مأمور اولق حقنه مالکدر. هیچ بر صورتله مسلک و اختصاصی خارچنده بر شخصه مأموریت و یریلهمه ز .

ماده ۷ — ممالک عثمانیه ده هر یرکندی اداره سیله علاقه دار و بوندن مسؤلدر . فرقه ، قوانین مختلفه ایله تعیین و تقیید ایدیلجهک حقنه هر ناحیه نك صاحب اولماسی املنده در .

أساسیات

ماده ۱ — فرقه نك مقصدی، اجتماعی اقتصادیا نه دوغرو یورومکدر . بناء علیه حکومتک النده دوردجه بلاییت و بلا استفاده معطل قالدن و یا خود اشخاصه عا ئدا اولوب صاحب لری طرفندن اعمار و اصلاح ایدیله یین املاک و اراضینک موجب استفاده بر صورتده خلقه تقسیمى ، فعالیت اقتصادی و اجتماعیه ده بلا استثناء هر فردک حصه مند اولارق طفیلیلککدن قورتولماسی و اجتماعی ، اقتصادی حریت و استقلالنه صاحب اولماسی و زراعت ، صنایع ، تجارت اربابندن عبارت اولان مستحصلاکک تأمین حقوق و حاکیتی و حق حاکیتک اهالی به عا ئدیتی اساسلری، فرقه نك غایه سنی تشکیل ایتکده در .

ماده ۲ — سلاله آل عثمانک حقوق و امتیازاتی کماکان باقیدر .

ماده ۳ — بلاتفریق جنس و مذهب هر فرد عثمانی قانون داخلنده حریت مطلقه به صاحب و هر درلو

EK-2: İktisadiyatımız Hakkında Bir Bayanname (Söz Gazetesi, 8 Şubat 1335/1919)

اقتصادیائمز حقیقده بر بیاننامه
 — وارد اولشد —
 ۴ شباط ۳۳۵ سالی کون عقد اجتماع
 ایدن اهالی اقتصاد فرقه سنک باب عالی به تقدیم
 ایدینکی محضر صورتیدر :

۱ — باعموم شندولر علیتک حریره نظاری
 اُسردن کیکله سربسیتی و متالانده نیرسزاق، آناور
 یاریسی کی تجارتک روسی اولان امدانق سلب ایدینکی
 احوال مضره ک منی .

۲ — اوراق تقدیه و مثالی اسهام و تحویلاتی
 قیستک نزله مانع اولاق اوزره ممالک اجنبیه و مانع
 اولان آلتون قاپانچاننه میدان وریمه ک، و نه کور
 اوراق اوزرنده پایلان اسبه کولاسیری تحذیف ایدمه ک
 تدابیرک سرهنه اتخادی .

۳ — حرب قازانچلری در کوسه عالمه تدابیر
 ابتدائیه حقیقده ک قرارنامه ک العالی وانکشاف
 اقتصاد بزمه ک ایدمه ک اولان بور کور کور سره نظر ایدلسی .

۴ — حربده اخلتاس ، ارتقا ، سرفه ، یغما
 سوه استعمال کی غیر مشروع واسطه لره قازانمش
 تروک ضبط و مصادره سی و فاعل و مسیولرک شدنه
 تجزیسی و معاملات مشروع و تجارتیه ایه کسب زوت
 ایش کسبه لره عالمه سرمایه ک تأمین مصوبیق

۵ — قاپانچاننه سبیت ورن ممنوعیتک رملی
 و ممالک اجنبیه ایه مقابل مبادلات تجارتیه به منس قیود
 و شروط تحذیفه مبادلت ایشون تشکیلات مقتضیه ک
 اجرائیه ارباب صنعت و تجارته تسولات اراشمی .

۶ — کور استحصالاتک هر نوع احتیاجانز
 کفایت ایدمه ک بر مقداره الابلی کافل تدابیر اتخادی .

۷ — آسایشک تمامه تقریری .

۸ — علی الموم مأمورن ملکیه و عسکره ک
 سربستی تجارته منافی ممانه لریک شدنه منی .

۹ — زرعیات و استحصالاتک نشوینی و تربیدی
 ضننده بروجه آتی تدابیرک اتخادی :

ا — رئیس اولان ضابطان و مرادک و علی -
 الموم ایش بولامایل اشخاصک ممکن مرتبه استحصال
 واسطه لری اطرافده بر ضابطیت صرف ایدمه بیاملری
 ایچون زراعت نظارتک مربوط بر تشکیلات بیله رقیق
 منفرداً و یا مشترکاً اجرای زراعت ایشک اوزره
 اراضی منته و خایه دن مناسب و کافی مقدارینی
 بجای و بر ملک و توخوملق . مسکن ، آلات و ادوات
 خصوصیه اراضیات و مساکنده بولونقی صورتیه
 چیتجیلک سوغلری .

ب — زراعتک دعا شامل بر صورتده استثناء
 ایشی یوقایدکی امور مهمه ک امکان اجرائی ایچون
 زراعت باشمی نظامنامه و تشکیلاتک تعدیل و اصلاحی .

ج — مشاوره و کونک التزام و امانت اسوقردن
 هر هانکی بریه استیفای کورک خرجه دولتک و کورک
 زراعتک ضرورت یافت اولدینی تجریه و امانت عیدمه سبه
 ثابت و شکل حاضرده بر کون بیه دواستحصالاتک
 ترابطیت مانع بولمیشدن . من و اصولی بر نسبت
 داخلده طرح ایدمه ک و هر سنه ک نشوینه پیاسه
 کوره بر قیمت کسب ایدمه ک اولان ثابت وسطی
 استحصالاتک تابع بر و کونک اعتبار بریه اقامه سبه
 آلات خیه زراعت استحصالاتک تمیسی و استحصالاتک
 تشوینی ایچون منته استحصالاتده بولنا نر حقیقده و کورک
 مقداردن منین بر نسبتده تحریکات اجرائی و منیت
 اراضیسی آکیرمه ک کیمه لردن دخی بور و کونک
 حیا تحصیل .

د — حربده کسب ثروت ایدرک اراضیسی
 ایشلنکدن واز کیشلری زراعتک مجبور ایشک ایچون
 اراضیسی غیر کال اولوب استحصالاتی حد اعطیه
 یقلاشیران چیتجیلره مذکور اراضینک لابدل برای
 زراعت برت منته ایشی .

ه — کورک ارباب زراعت آرمسندده اشتراک
 و تعاون تأمین و کورکسه دوغریدن دوغری به دولت
 و یا زراعت باقه لری واسطه سبه بر تشکیلاتدن استفاده
 ایدرک آلات و ادوات زراعتیه ک متخصسارک یاردیمه
 چیتجیلر آرمسندده نشر و تمیسی .

و — بدما ارباب استحصالاتدن هیچ بر وجهه
 وضع ید . ایکنجی حصه عشر کی سبیلره مالاریک
 آلتا به چنک و ایجاب ایشک علی پیاسه و تائیله حکوم
 منک مایعات اجرا و بور کورک ذخیره اوله رقی اعطاسی
 طلب ایدمه ک چنک رسماً تأمین .

ز — اک زیاده ایش زمانلرنده کویلیق تهدید
 ایدن صیده علتنه هر نوع ساری و مزمین خسته لقرک
 منع انتشار و دفنی و کویلیک اوجوزده ادویه تدارککی
 تأمین ایشک اوزره قضا و نایبه مرکز لریه قدر هر برده
 یلدیه و نایبه لره مربوط بر اجرائیه کشادی . کال
 طیب و صحیه مأمورلری بولنر رملی .

ح — بروجه بلا قساق . عایلاً نظر دفته اتخادیسی
 و بر — ک زرعیات مقداریک بر آن اول تربیدی
 اسبابه توسل ایدلدی . قدرده مازاد کله ک سنه
 قحط کی بر بلا عظیمک شهر ایشی و عملکننده
 اساساً موجود غلا و سفالتک منلی کور و لوماش براده
 و اصل اولسی محقق کور و لیکندن اشبو مطالباتک
 جان نظر دفته اتخاسی منافع وطنیه و ملیه تامنه فرقه من
 طلب ایلر .

EK-3: Ahali İktisat Fırkası Tarafından 23 Mayıs 1919 Tarihli Sultan Ahmet Mitinginde Dağıtılan Rozetin Resmi (Vakit, 24 Mayıs 19119)

